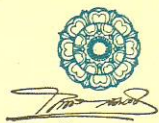

ชุดพุทธธรรมกับสังคม

รากฐานพุทธจริยศาสตร์ สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)

มูลนิธิไทยสตรีมทอ

ISBN 974-7011-92-1

เมื่อว่าถึงพุทธจริยศาสตร์ นักปราชญ์และผู้ตีความเกี่ยวกับพุทธศาสนา มักมีความคิดจำกัดอยู่แต่ในกรอบบัญญัติทางธรรมหรือคำสอน ทั้ง ๆ ที่พระปาพจน์ในพุทธศาสนานั้น ย่อมมีทั้งธรรมและวินัยเป็นส่วนประกอบ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมหรือคำสอน และวินัยหรือระเบียบปฏิบัติรวมกันเข้า จึงนับเป็นพุทธจริยศาสตร์ทั้งหมด ธรรมนั้นว่าด้วยอุดมคติและหลักการ ส่วนวินัยนั้นว่าด้วยสภาพเงื่อนไขทางวัตถุและทางสังคม ที่เอื้อต่อการปฏิบัติตาม และการบรรลุถึงอุดมคติและหลักการดังกล่าวนั้น วินัยในที่นี้ มิได้หมายเพียงระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น หากรวมถึงแก่นสารของข้อกำหนดกฎเกณฑ์ และการจัดองค์กรทางวัตถุและทางสังคมดังกล่าวด้วย โดยนัยนี้ ย่อมไม่มีความคิดความอ่านใด ๆ อันเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์จะสมบูรณ์ได้ ถ้าไม่ได้พิจารณากันให้ครบทั้งในแง่ธรรมและในแง่วินัย

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)

รากฐานพุทธจริยศาสตร์
สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ ๔๑๑๓๗๗๔, ๔๑๒๐๗๔๔

รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

พระเทพเวที เขียน วีระ สมบูรณ์ แปล

ISBN 974-7011-92-1

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๓๓

ราคา ๒๒ บาท

แบบปก สุรเชษฐ์ แก้วจำรัส

รูปเล่ม นิรุต คุณศิริานนท์

ประสานงาน ฐิติมา คุณศิริานนท์

พิสูจน์อักษร ผุสดี เกาประเสริฐ

การผลิต ศศิธร อุดมทรัพย์

จัดจำหน่าย สายส่งศึกษา บริษัทเคล็ดไทย จำกัด

มูลนิธิโกมลคีมทอง จัดตั้งขึ้นเมื่อปี ๒๕๑๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นเตือนและสนับสนุนให้บุคคลมีความเสียสละเพื่อสังคม มีอุดมคติ เป็นผู้นำในทางที่ถูกต้องตามแบบอย่างของครูโกมล คีมทอง ผู้สูญเสียชีวิตเมื่อปี ๒๕๑๔ ขณะอุทิศตนเป็นครูในถิ่นทุรกันดาร

รากฐานพุทธจริยศาสตร์ สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

พระเทพเวที เขียน

วีระ สมบูรณ์ แปล

มูลนิธิโกลดคิมทอง

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔

เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

๑. ม.ร.ว.พัฒนาไชย ไชยันตี
๒. นายป๋วย อึ๊งภากรณ์
๓. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงค์
๕. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์
๖. นายพิภพ ธงไชย
๗. นายอุดม เอ็นถึ
๘. นายกรรณา กุศลาลัย
๙. นายแพทย์ประเวศ วะสี
๑๐. นายอุทัย ดุลยเกษม
๑๑. นายประกอบ คูปรัตน์
๑๒. นายนริศ ชัยสูตร
๑๓. นางสาวสนา โตสิตระกูล
๑๔. นายประชา หุตานุวัตร
๑๕. นายแพทย์ประพจน์ เกตุรากาศ
๑๖. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์
๑๗. นางจินตนา คุ้มประพันธ์

ประธาน
รองประธาน
เหรัญญิก
ที่ปรึกษากฎหมาย
ผู้จัดการ
ผู้ช่วยผู้จัดการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
กรรมการ
เลขาธิการ
ผู้ช่วยเลขาธิการ

คำนำสำนักพิมพ์

พุทธศาสนามีชื่อเรียกตามคำของพระพุทธองค์เองว่า “พรหมจรรย์” คือการประพฤติอันประเสริฐ เป็นอยู่อย่างไม่มีทุกข์ คำว่า “จรรยา” หรือ “จริย” เป็นศัพท์เดียวกับคำว่า “จร” ที่แปลว่า เทียวไป หรือดำเนินไป ดังนั้นพรหมจรรย์นี้เองที่กล่าวได้ว่าเป็น “พุทธจริยศาสตร์”

พรหมจรรย์นี้กล่าวโดยสรุปได้แก่ ศิล (รวมทานซึ่งเป็นศีลในด้านบวกด้วย) สมภาติ และปัญญา โดยที่องค์ประกอบแรกเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของบุคคลที่ถูกต้องและตั้งงามในสังคม ซึ่งมีความสำคัญและเป็นเงื่อนไขส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพภายใน คือสมภาติ และปัญญาของปัจเจกบุคคล และเมื่อปัจเจกบุคคลได้รับการพัฒนาให้มีภูมิจิตภูมิปัญญาที่ถูกต้องแล้ว ก็จะมีส่วนกำหนดให้พฤติกรรมความสัมพันธ์ในสังคมเป็นไปอย่างตั้งงามยิ่งขึ้น จากศีลที่เป็นข้อกำหนด ก็กลายเป็นอริยกันตศีลคือข้อประพฤติปฏิบัติที่เกิดจาก

ความรู้เข้าใจของผู้ถือปฏิบัติ (สมาทาน) มิใช่ศีลที่เคร่งครัดหรือ
งมงายด้วยอุปาทาน ดังนั้น ระบบจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาจึง
ครอบคลุมตั้งแต่ขั้นศีลและจนถึงขั้นปัญญาผู้เข้าใจจักรวาล ซึ่งกว้าง-
ขวางกว่าความหมายของคำว่าจริยศาสตร์ ซึ่งมักเข้าใจกันว่าเป็น
เรื่องความสัมพันธ์อันพึงปฏิบัติต่อกันเท่านั้น กล่าวคือ หมายรวม
ทั้งการเข้าถึง *ความจริง* และ *ความถูกต้องดีงาม* หาใช่หมายความ
ถึงประการหลังเท่านั้นไม่

นอกจากนั้น พุทธศาสนายังมีอีกชื่อหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์
ใช้เรียกคำสอนของท่านว่า “*ธรรมวินัย*” หมายถึง หลักเกณฑ์ที่
เป็นธรรมและเป็นวินัย ธรรมนั้นเป็นกฎความจริงของธรรมชาติ
(Law of Nature) ส่วนวินัยเป็นบัญญัติของสังคมมนุษย์ (Rule) ที่คำนึง
ถึงความสอดคล้องหรืออยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาติอีกทีหนึ่ง
ธรรม (Law) และวินัย (Rule) นี้คือความจริง (Truth) และความดี
(Goodness) ความงาม (Beauty) ที่กล่าวถึงในชีวิตพรหมจรรย์นั่นเอง
ดังนั้นจึงควรเข้าใจความหมายและคำสอนของพุทธศาสนาอย่าง
ครบถ้วน มิฉะนั้นแล้วเป็นการง่ายที่จะเข้าใจผิดคิดว่า พุทธจริยธรรม
กล่าวถึงเรื่องส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติด้านจิตใจของปัจเจกชนเท่านั้น
ไม่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งนั่นก็เป็นความเข้าใจ
ที่คับแคบและผิดพลาดอีกด้านหนึ่ง

กล่าวโดยเจาะจง พรหมจรรย์หรือธรรมวินัยคือไตรสิกขา
นี้ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปดหรือทางดำเนินเพื่อความพ้นทุกข์ ๘ ประการ
ซึ่งประกอบด้วย ๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ (ความเข้าใจและ
ความดำริต้องการถูกต้อง เป็นส่วนปัญญา) ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมา

กัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ (การพูด, การกระทำ และการเลี้ยง
ชีวิตถูกต้อง เป็นส่วนของศีลหรือความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงาม)
๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ (ความพากเพียร,
ความระลึกและความตั้งใจมั่นถูกต้อง ซึ่งเป็นส่วนสมาธิ) ปัญญา
เข้าใจถูกต้องทำให้การดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับผู้คนในทางสังคม
เศรษฐกิจและการเมืองอย่างถูกต้อง (มีศีล) การใช้ชีวิตในการผลิต
บริโภคใช้สอย แจกจ่าย พูด และกระทำอย่างถูกต้อง ย่อมมีส่วน
เกื้อกูลให้จิตใจมีประสิทธิภาพ สุขภาพและคุณภาพที่ดี (มีสมาธิ)
เมื่อจิตสงบและปลอดโปร่งเป็นอิสระ ก็ย่อมช่วยให้เกิดญาณปัญญา
รู้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ถูกต้องตามเป็นจริงมากยิ่งขึ้น จึงสามารถฝึกหัด
ขัดเกลาการประพฤติปฏิบัติในสังคมให้เหมาะสมกลมกลืนและเกื้อกูล
มากยิ่งขึ้นไปอีก จนพัฒนาสูงสุด คือเว้นจากการเบียดเบียนกันอย่าง
สิ้นเชิง มีสันติภาพและสันติสุขทั้งในส่วนสังคมและปัจเจกบุคคล
พุทธจริยศาสตร์จึงครอบคลุมถึงวิถีชีวิตทุกด้านของมนุษย์และพัฒนา-
การตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุดคือความหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลส
ทั้งปวง ตลอดจนบัญญัติถึงปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและสังคมไว้อย่าง
ครบถ้วนอีกด้วย

เรื่อง *รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย* นี้
เป็นผลงานที่ควรสนใจหลายประการกล่าวคือ ช่วยแก้ไขความเข้าใจผิด
ในหมู่นักศึกษาพุทธศาสนาที่เห็นว่าพุทธศาสนาไม่มีมิติทางสังคม
เป็นเรื่องเนื่องกับจิตใจของปัจเจกชนจนเห็นไปว่าเป็นศาสนาของ
ผู้หนีโลก ขณะเดียวกันก็ชี้ให้ผู้ปรารถนาจะใช้พุทธธรรมเป็นแนวทาง
ปรับปรุงสังคม ได้เห็นเกณฑ์วินัยฉัยและระบบของคำสอนอย่าง

ทั่วถึงและถูกต้อง พร้อมด้วยการอ้างอิงและข้อสังเกตที่เป็นประโยชน์ แก่ผู้สนใจพุทธศาสนากับสังคมอย่างยิ่ง ผลงานชิ้นนี้ได้รับการยกย่องจาก ดร.โดนัลด์ เค. สแวงเวอ์ ว่าเป็นความเรียงที่ดีที่สุดในชิ้นหนึ่งที่เคยมีมาในภาษาอังกฤษ ที่ให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมในประเด็นสำคัญอย่างครบถ้วน เป็นระบบ และน่าพิจารณาอย่างยิ่ง

หนังสือเล่มนี้ สำนักพิมพ์เทียนวรรณเคยจัดพิมพ์ขึ้นเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ แต่เชื่อว่ายังเป็นที่ยกย่องต้องการอยู่มาก สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทองจึงนำกลับมาจัดพิมพ์อีกครั้ง โดยการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้มีการปรับปรุงเพิ่มเติมข้อความบางตอนอีก อนึ่ง ผู้สนใจพึงชวนชวหาหนังสือเรื่อง *รุ่งอรุณของการศึกษา* ของท่านผู้เขียน ซึ่งมูลนิธิพุทธธรรมจัดพิมพ์ขึ้นอ่านประกอบ ด้วย เพื่อความเข้าใจเพิ่มเติมในฐานะที่ศึกษานั้นเองเป็นส่วนหนึ่งซึ่งสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นแห่งพุทธจริยศาสตร์ด้วย

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทองขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพเวทีผู้เขียน และขอบคุณ ดร.วีระ สมบูรณ์ ผู้แปล ที่กรุณา มอบผลงานเรื่องนี้ให้ตีพิมพ์ในชุด “พุทธธรรมกับสังคม” ลำดับที่ ๖ หวังว่าข้อเขียนชิ้นสำคัญนี้จักมีประโยชน์แก่วงการศึกษา และการพัฒนาสังคมไทย อย่างมีรากฐานและมีความเข้าใจถูกต้องยิ่งขึ้น

ในลำดับถัดไป มูลนิธิมีความตั้งใจจะจัดพิมพ์ผลงานท่านองนี้ออกมาอีก ในประเด็นที่เนื่องกับสถาบันสงฆ์และปัญหาที่สังคมไทย กำลังจะเผชิญ ในยุคที่ปรับเปลี่ยนเป็นสังคมที่เน้นอุตสาหกรรม

มากขึ้น หวังว่าผู้อ่านคงติดตามและให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ แก่สำนักพิมพ์บ้าง

ด้วยความปรารถนาดี
สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

คำอนุโมทนา

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง มีฉันทะที่จะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้อุตสาหะรวบรวมข้อเขียน บทความ และคำบรรยายในโอกาสต่าง ๆ ของผู้เขียน จัดประมวลเป็นหมวด แล้วขออนุญาตพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม เฉพาะเล่มนี้ให้ชื่อว่า *รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย* ซึ่ง คุณวีระ สมบูรณ์ ได้แปลถ่ายทอดเป็นภาษาไทยจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ *Foundations of Buddhist Social Ethics for Contemporary Thailand* ผู้เขียนได้ตรวจดูสำนวนแปลแล้ว ไม่ขัดข้อง เพราะเป็นการช่วยกันเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ อันจะอำนวยประโยชน์ ทั้งในทางวิชาการ และในการเจริญกุศลธรรม

สิทธิในการพิมพ์เฉพาะครั้ง ได้มอบให้เปล่าแก่ผู้จัดพิมพ์ในแต่ละครั้ง เช่นเดียวกับหนังสืออื่นทุกเล่มของผู้เขียน เท่าที่ได้พิมพ์แล้ว ไม่ว่าจะโดยบุคคลหรือสถาบันใด ทั้งนี้ ด้วยถือว่า ความเจริญ

(๑๑)

แพร่หลายแห่งธรรม และความมั่งคั่งแห่งสัมมาปัญญาที่อาจเกิดมีขึ้นจากธรรมทานนั้น จักเป็นผลสนองที่มีคุณค่าสูงสุด

ขออนุโมทนาต่อสำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง ที่ได้มีฉันทะและวิริยะดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเผยแพร่ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสำนักพิมพ์ในการบำเพ็ญประโยชน์ ขอกุศลกรรมร่วมกันนี้ จงอำนวยผลเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน ตลอดกาลนาน

พระเทพเวที

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์	(๕)
คำอนุโมทนา	(๑๐)
รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมเพื่อ สังคมไทยร่วมสมัย	๑
ข้อพิจารณาเบื้องต้นบางประการ	๑
ความสัมพันธ์และความรับผิดชอบทางสังคม	๘
ภิกษุกับคฤหัสถ์	๑๐
คฤหัสถ์กับคฤหัสถ์	๑๒
การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างการบรรลุมรรณส่วนบุคคล กับความตึงามทางสังคม	๑๖
ทัศนะต่อความยากจนและความร่ำรวย	๒๓
ระบบพุทธจริยศาสตร์	๓๕
สรุป	๔๕
เชิงอรรถท้ายบท	๕๑

รากฐานพุทธจริยศาสตร์ ทางสังคมเพื่อสังคมไทยร่วมสมัย

จาก *Foundations of Buddhist Social Ethics for Contemporary Thailand**

ข้อพิจารณาเบื้องต้นบางประการ

ทุกวันนี้หัวข้อบรรยาย อันเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์ เป็นเรื่องที่มีผู้ถกเถียง บรรยาย ชี้ดเขียน หรือพูดคุยถึงในหนังสือปาฐกถา และสนทนาในที่ต่าง ๆ กันมาก แต่แล้วเราก็กบออยู่บ่อย ๆ ว่าความคิดของผู้เขียน หรือผู้พูดดังกล่าว แม้ที่เป็นปราชญ์ในทางพุทธวิทยา

---

*แสดง ณ ที่ประชุม "Moral Values in Comparative Perspective" ซึ่งจัดโดยโครงการร่วมมือศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ เบอร์กลีย์ ฮาร์วาร์ด ที่ GTU เบอร์กลีย์ แคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๒๔ ตีพิมพ์ครั้งแรก (ฉบับภาษาอังกฤษเดิม) ใน *Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand* โดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม พิมพ์รวมใน "Attitudes Towards Wealth and Poverty in Theravada Buddhism" ในชุด *CSWR Studies in World Religions* มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด จะพิมพ์เสร็จต้น พ.ศ. ๒๕๒๘

ก็ตามที มักมีพื้นฐานมาแต่การรับรู้อย่างผิด ๆ หรือทัศนคติอันลำเอียงหาไม่ก็พิจารณากันอย่างไม่ตลอดทั่วถึง นี่ย่อมพาให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจไขว้เขวไปได้มาก ดังนั้นเพื่อประโยชน์ในอันที่จะพิจารณาพุทธจริยศาสตร์ได้อย่างถ่องแท้ เราควรจะให้แน่ใจกันเสียแต่ต้นมือว่าเราได้กันข้อผิดพลาดดังกล่าว ออกไปแล้ว

ประการแรก หลายต่อหลายคนจัดให้พุทธศาสนาเป็นหนึ่งในบรรดาศาสนานักพรต (Ascetic Religion) โดยความเป็นจริงแล้ว การบำเพ็ญพรตนั้นเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนพุทธกาล และพระพุทเจ้าเองก็ได้ทรงลองปฏิบัติและปฏิเสธมาแล้ว ก่อนหน้าที่พระองค์จะตรัสรู้ อันที่จริง คำว่า “ลัทธินักพรต” (Asceticism) ก็เป็นคำที่มีความหมายกำกวมอยู่แล้ว และเมื่อนำมาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาก็ควรจะนิยามกันให้ชัดเจนจำเพาะลงไป

ในทำนองเดียวกัน เมื่อเอาศัพท์ตะวันตกที่ว่า “อารามิกนิยม” (Monasticism) มาใช้กับวิถีชีวิต และวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ชาวพุทธ หรือที่เรียกตามศัพท์บาลีว่า “ภิกขุ” ก็มักเป็นที่เข้าใจกันไขว้เขวว่าเป็นการอยู่แยกตัวแต่ลำพังจากโลก ซึ่งอย่างน้อยก็โดยหลักการแล้ว พระสงฆ์ชาวพุทธหรือพระภิกษุ ย่อมไม่สามารถดำรงชีวิตแม้วันหนึ่ง โดยมิได้พบปะกับคฤหัสถ์ชาวบ้านเลย

ใช่แต่เท่านั้น บางคนก็ทึกทักเอาว่า วิถีชีวิตและวัตรปฏิบัติของภิกขุหรือพระเท่านั้น ที่เป็นสาระทั้งหมดหรือเป็นมาตรฐานแต่ประการเดียวของพุทธจริยศาสตร์ ในขณะที่จริง ๆ แล้ว พระเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท และจริยธรรมที่ท่านถือปฏิบัติก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพุทธจริยศาสตร์ อันอาจถือเป็นส่วนเต็มเต็มหรือ

ส่วนสุดยอดก็ว่าได้ จริง ๆ แล้วพุทธศาสนานั้นมิได้เป็นเพียงศาสนาหรือวิถีชีวิตสำหรับพระสงฆ์แต่ฝ่ายเดียว หากรวมถึงคฤหัสถ์ด้วย

ในทัศนะของอาตมภาพ หนังสือส่วนใหญ่อันเกี่ยวกับพุทธธรรมคำสอนที่เขียนโดยปราชญ์ตะวันตก มักมุ่งประเด็นที่คำสอนในทางอภิปรัชญา และจิตวิญญาณ หรือในทางจิตและการบำเพ็ญภาวนาเป็นสำคัญ น้อยนักที่จะมีที่ว่างให้จริยธรรมสำหรับชีวิตประจำวันของสามัญชน ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะว่าคำสอนในทางอภิปรัชญาและจิตวิญญาณนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้พุทธศาสนาแปลกหรือต่างจากศาสนา หรือระบบปรัชญาอื่นก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะว่าผู้เขียนสนใจแต่คำสอนประเภทนั้นก็ได้ ทั้งนี้และทั้งนั้น การณ์ดังกล่าวได้ยังผลให้คนเป็นอันมากเชื่อกันว่า พุทธศาสนาเป็นเพียงจริยศาสตร์สำหรับจิตใจ แต่ขาดจริยศาสตร์ในทางสังคมและสวัสดิภาพทางวัตถุ โดยที่จริง ๆ แล้ว นอกเหนือไปจากการเน้นที่จิตใจอันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งและสลบซับซ้อนที่สุดของมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์ภาวะเป็นสิ่งพิเศษ ไม่มีใดเหมือน พุทธศาสนายังสอนว่ามนุษย์นั้นประกอบด้วยใจและกาย และกล่าวตรง ๆ เลย ว่าการเป็นอยู่ที่ดีในทางวัตถุ และทางสังคมในระดับพื้นฐานระดับหนึ่ง เป็นปัจจัยที่จำเป็นต่อความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณทีเดียว

เมื่อว่าถึงพุทธจริยศาสตร์ นักปราชญ์และผู้ตีความเกี่ยวกับพุทธศาสนา มักมีความคิดจำกัดอยู่แต่ในกรอบบัญญัติทางธรรมหรือคำสอน ทั้ง ๆ ที่พระปาพจน์ในพุทธศาสนานั้น ย่อมมีทั้งธรรมและวินัยเป็นส่วนประกอบ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมหรือคำสอนและวินัยหรือระเบียบปฏิบัติรวมกันเข้า จึงนับเป็นพุทธจริยศาสตร์

ทั้งหมด ธรรมนั้นว่าด้วยอุดมคติและหลักการ ส่วนวินัยนั้นว่าด้วยสภาพเงื่อนไขทางวัตถุและทางสังคม ที่เอื้อต่อการปฏิบัติตามและการบรรลุถึงอุดมคติและหลักการดังกล่าวนั้น วินัยในที่นี้ มิได้หมายเพียงระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น หากรวมถึงแก่นสารของข้อกำหนดกฎเกณฑ์ และการจัดองค์กรทางวัตถุและทางสังคมดังกล่าวด้วย โดยนัยนี้ ย่อมไม่มีความคิดความอ่านใด ๆ อันเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์จะสมบูรณ์ได้ ถ้าไม่ได้พิจารณากันให้ครบทั้งในแง่ธรรมและในแง่วินัย

ปราชญ์บางท่านมักให้ความสำคัญแก่สิ่งที่แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่าเป็นบทย่อที่ได้มาตรฐาน หรือเป็นบทจำแนกที่สมบูรณ์ของพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งอันที่จริง คัมภีร์วิสุทธิมรรคก็เป็นเพียงคัมภีร์มาตรฐานสำหรับพระโยคาวจร หรือพระผู้มุ่งบำเพ็ญเพียรทางจิต การที่จะรวบรัดเอาสารัตถะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์หรืองานเขียนทำนองเดียวกัน ว่าเป็นใจความทั้งหมดของพุทธจริยศาสตร์ ย่อมเป็นข้อวินิจฉัยที่พร่องและชวนให้ไขว้เขวได้

คำสอนและข้อปฏิบัติในทางพุทธศาสนานั้น ดูเหมือนจะมีข้อตรงข้ามกันอยู่หลายประการดังเช่น โลกียธรรมกับโลกุตตรธรรม และคุณุหัตถ์กับบรรพชิต บางคนอาจคิดไปว่า ข้อตรงข้ามกันนี้ขัดแย้งและเข้ากันไม่ได้ ซึ่งที่จริง ข้อตรงข้ามเหล่านี้ล้วนเสริมกันหรือประกอบกันเข้าให้เกิดความสมบูรณ์ทั่วถึง ข้อตรงข้ามบางประการก็เป็นกฎธรรมชาติ บางประการก็เป็นข้อปฏิบัติสำหรับมนุษย์ ในอันที่จะดำรงตนให้เข้ากับกฎธรรมชาตินั้น

ความข้อนี้ ขอเกริ่นนำไว้แต่เพียงนี้ก่อน ส่วนรายละเอียดและ

หลักฐานอ้างอิงโดยพิสดารจะเอ่ยถึงภายหลัง ในขั้นเริ่มต้นนี้จะขอกล่าวถึงพุทธธรรมบางหมวด ที่อาจช่วยให้เข้าใจคติทางพุทธศาสนา ที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคมได้แจ่มแจ้งขึ้น

พุทธจริยศาสตร์ทั้งหมด ประมวลลงได้ในมัชฌิมาปฏิปทา และบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทานั้น มัชฌิมาปฏิปทาสอนให้เราเลี้ยงทั้งข้อปฏิบัติอันสุดโต่งอย่างนักพรต และการปรนเปรออามิสสุขอย่างสุดโต่ง ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า แม้ชีวิตและข้อปฏิบัติของพระซึ่งถือกันว่าเคร่งครัดที่สุดในหมู่พุทธบริษัทด้วยกัน ก็ไม่ควรให้บีบคั้นจนเป็นการทรมานตนเอง ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์ชาวพุทธนั้นแล้ว แม้ผู้ที่ดำรงตนเองตามสบายที่สุด ก็ไม่ควรไฝ่หาความเพลิดเพลिनกันจนเป็นอาการยึดติด หรือหลงใหลไปกับความสุขทางเนื้อหนัง^๑ อันตาหรือที่สุดทั้งสองอย่างนี้ ย่อมจัดเป็นอาการหมกหมุ่นกับตัวเอง และเห็นแก่ตัวเป็นที่สุดได้ในทั้งสองกรณี โดยที่ฝ่ายแรกก็ง่วนอยู่กับการบีบบังคับทรมานตนเอง และฝ่ายหลัง ก็ใส่ใจแต่การปรนเปรอผัสสะของตน เมื่อหลีกเลี่ยงที่สุดสองประการนี้ได้แล้ว มัชฌิมาปฏิปทาจะมีขอบข่ายกว้างขวางและยืดหยุ่นได้ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ เช่นว่า เราได้ปฏิบัติถึงระดับไหนหรือจุดไหนในมรรควิถี หรือได้บรรลุโลกุตตรผลในขั้นใดแล้ว

ข้อแตกต่างทางระดับภูมิธรรม อันมีขอบข่ายกว้างขวางนี้ นำมาประยุกต์ใช้ได้ ทั้งกับความรับผิดชอบส่วนตัว และกับสายสัมพันธ์ทางสังคม จริงอยู่ บางสิ่งบางอย่างนั้น ผู้อื่นหรืออำนาจภายนอกใด ๆ ไม่อาจทำให้แก่ตนได้ ทั้งในแง่ชีวิตประจำวัน เช่น การเดิน การกิน การฟัง และการหลับนอน และในแง่การบรรลุ

ธรรม เช่น การประยุกต์เอาสติปัญญาธรรมมาใช้ การปรุงแต่งของจิตไปในทางดีและชั่ว การบำเพ็ญสมาธิและวิปัสสนาภาวนา แต่ขณะเดียวกัน หลายสิ่งหลายอย่างก็เป็นสิ่งที่เราต้องพึ่งผู้อื่น เราอาจกระทำเพื่อผู้อื่น และผู้อื่นก็สามารถกระทำเพื่อเราได้ แม้ในแง่การเจริญธรรมส่วนบุคคล หลายสิ่งหลายอย่างก็เป็นเรื่องที่กำลังญาณมิตรอาจช่วยผู้อื่นได้ ทั้งในการพัฒนาคุณภาพจิต การปฏิบัติสมาธิภาวนา การพัฒนาปัญญาญาณ และอื่น ๆ เช่นว่า สอน ชักจูง แนะนำ และโดยอุบายวิธีอื่น ๆ ใช่แต่เท่านั้น พัฒนาการและการบรรลุธรรมของปัจเจกบุคคล ยังเกี่ยวพันและพึ่งพาอาศัยกันอย่างแน่นแฟ้นกับประโยชน์ส่วนรวม ตัวอย่างเช่น สังคมที่สมาชิกแต่ละคนต่างพึ่งตนเองได้หรือยังชีพด้วยตนเองได้ จัดว่าเป็นสังคมที่สงบสุขและมั่นคงได้ในระดับหนึ่งทีเดียว ในทำนองเดียวกัน สังคมที่มั่นคงและสุขสงบ ก็เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเจริญสติปัญญาและศาสนธรรมของแต่ละบุคคล ในแง่นี้ จุดยืนของชาวพุทธก็คือ แต่ละคนต่างต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเองในการพัฒนาชีวิตส่วนบุคคลในระดับหนึ่ง และขณะเดียวกัน ก็ต้องบำรุงรักษาความรับผิดชอบต่อและความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับหนึ่งด้วย พันระดับขั้นต้นนี้แล้ว ข้อแตกต่างและความหลากหลายย่อมกว้างขวางออกไป ตามแต่ฐานะของแต่ละคนในสังคม ตามแต่สถานะของแต่ละคนในสายสัมพันธ์ต่อผู้อื่น ตามแต่ความถนัดและจริตของแต่ละบุคคล เราอาจถือได้ว่า พระเป็นผู้อยู่ห่างจากสังคมมากที่สุดในบรรดาชาวพุทธด้วยกัน ประกอบด้วยผู้ที่ใฝ่ใจที่สุด หรือพร้อมที่สุดสำหรับชีวิตอันวิเวกและสงบ กระนั้นก็ดี ในบรรดาพระด้วยกันก็ยังมีที่ต่างกัน

ออกไป นับแต่พระเมือง ซึ่งต้องสัมพันธ์ใกล้ชิดอยู่เป็นนิจกับผู้คนทุกหมู่เหล่า ไปจนถึงพระป่าซึ่งดำรงชีวิตอยู่โดยลำพังเกือบตลอดชีพ และแม้พระป่าที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวที่สุด ในด้านหนึ่ง ก็ยังต้องติดต่อกีฬวข้องอยู่เสมอกับสงฆ์ และร่วมรับผิดชอบต่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ อีกด้านหนึ่ง ก็ต้องออกมาพบปะกับชาวชนบทในการบิณฑบาตประจำวัน และเปิดโอกาสให้เขาเหล่านั้น ได้รับอานิสงส์จากการบรรลุธรรมของตน ด้วยการสั่งสอนตามควร

ชุมชนชาวพุทธหรือพุทธบริษัท ประกอบด้วยบริษัทสี่กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา พระภิกษุและคฤหัสถ์ถือวัตรปฏิบัติประจำวันต่างกัน มีภาระและความรับผิดชอบต่างกัน และยินดีในความสุขต่างประเภทกัน ก็อีกนั่นแหละ ในหมู่พระและคฤหัสถ์ด้วยกันเอง ก็มีข้อแตกต่างหลากหลายกันออกไป พุทธบัญญัติว่าด้วยบริษัทสี่นี้ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ที่เรียกกันว่าภาวะตรงกันข้ามระหว่างพระกับคฤหัสถ์นั้น เป็นสิ่งที่ท่านจงใจให้มีขึ้น และระดับภูมิธรรมที่ต่างกัน ก็เป็นสิ่งที่ยอมรับได้ เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้โดยธรรมชาติอยู่แล้ว ที่ในขณะที่ขณะใดมนุษย์ (จะ) ล้วนบรรลุภูมิธรรมอยู่ในระดับเดียวกันและเจริญธรรมอยู่ในขั้นเดียวกันทั้งหมด แต่ก็ก็เป็นความจริงโดยธรรมชาติที่มนุษย์นั้น ล้วนเป็นเวไนยสัตว์ มนุษย์ทุกคนจึงควรได้รับและควรมีโอกาสได้รับการอบรมสั่งสอน เขาควรมีโอกาสเติบโตและบรรลุผลตามระดับการฝึกฝนอบรมตน และตามภูมิธรรมของตน การดั่งนี้จึงเป็นเรื่องของอเนกภาพในเอกภาพ อเนกภาพหรือความหลากหลายอันประสานกลมกลืนกันนี้ต่างหาก ที่ก่อให้เกิดบูรณภาพที่พร้อมมูล

ว่าโดยย่อ หากงดพูดถึงข้อปลีกย่อยต่าง ๆ เสีย พิจารณาแม้เพียงวิธีชีวิตที่ต่างกันโดยหลักสองประการนี้ ก็ให้เห็นได้ว่า ล้วนมุ่งที่จะดำเนินควบคู่พร้อมไปกับสังคมโดยส่วนรวม และอาศัยการสืบเนื่องของวิถีชีวิตทั้งสองแบบนี้เอง ที่สังคมที่ดีจะดำรงคงอยู่ได้

กล่าวโดยหลัก เรื่องนี้จึงมิใช่เรื่องของข้อขัดแย้งกัน เมื่อเปรียบเทียบสังคมส่วนรวม สังฆหรือภิกษุบริษัทจึงเป็นชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งทำนุบำรุงหมายให้เป็นส่วนสำเร็จหรือส่วนเต็มเต็มสมบูรณ์ของสังคม เป็นชุมชนอิสระที่ดำรงอยู่อย่างลอยพ้นสังคมส่วนรวมและดำรงรักษาธรรมะให้แก่สังคม

ความสัมพันธ์และความรับผิดชอบทางสังคม

ดังได้กล่าวแล้ว พระภิกษุในพุทธศาสนาไม่อาจดำรงชีวิตอย่างตัดขาดจากโลกภายนอกได้ ด้วยวินัยบังคับอยู่ ให้บำรุงรักษาความสัมพันธ์ที่ดีทั้งต่อพระสงฆ์ด้วยกันและต่อสังคมทุกห้วง ในหมู่พระด้วยกัน ชีวิตภิกษุแต่ละรูปต้องขึ้นต่อสงฆ์หรือชุมชนภิกษุ ซึ่งมีพระวินัยเป็นกฎเกณฑ์ เพื่อที่ภิกษุจะอยู่ร่วมกันได้โดยสมานฉันท์ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภิกษุแต่ละรูปจะเคารพรูปอื่นตามลำดับอาวุโสของสมาชิกภาพในคณะสงฆ์ ชาวของต่าง ๆ ที่ได้รับมา ก็จะแบ่งกันในหมู่สมาชิกอย่างเท่าเทียม อภิกรณ์ต่าง ๆ จะได้รับการตัดสินกันอย่างยุติธรรม และอำนาจสูงสุดจะอยู่ในมือของสงฆ์ หรือ

การประชุมของชุมชนสงฆ์ทั้งหมด แม้แต่ภิกษุผู้อยู่วิเวกที่สุดก็ต้องมาร่วมประชุมสงฆ์ อย่างน้อยที่สุดทุกปี^{๓๑} และทุกครั้งที่มีการประชุมเพื่อประกอบสังฆกรรม^{๓๒} แก่นสารของพระวินัยที่ได้รับการตอกย้ำมากที่สุดคือ การถือสงฆ์เป็นใหญ่^{๓๓} และความสมานฉันท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในสงฆ์ (สังฆสามัคคี)^{๓๔}เอง การก่อสังฆเภท จัดว่าเป็นอนันตริยกรรมอย่างหนึ่งทีเดียว^{๓๕} พระพุทธองค์ก็ทรงเคารพสงฆ์ ในสมัยเมื่อสงฆ์ขยายตัวออกไป^{๓๖} ทั้งยังทรงมอบอำนาจของพระองค์ในกิจต่าง ๆ แก่สงฆ์ด้วย เช่น ในอุปสมบทพิธี^{๓๗} เป็นต้น ความข้อนี้ยังจะเห็นได้จากสาราณียธรรม ๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. มีเมตตาในกายกรรมต่อกันและกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๒. มีเมตตาในวจีกรรมต่อกันและกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๓. มีเมตตาในมโนกรรมต่อกันและกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๔. แบ่งปันข้าวของที่ได้มาแก่เพื่อนร่วมพรหมจรรย์
๕. รักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๓๘}
๖. มีความเห็นชอบเสมอกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

นอกจากนี้ ยังจะเห็นได้จากอภิธานียธรรม ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจและกรณีของสงฆ์

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก พึงเคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นด้วยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕. ไม่ลู่อ่านาจดัณหาที่เกิดขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า

๗. ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีลงามซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก^{๑๑}

ภิกษุกับคฤหัสถ์

ตามพระวินัย ชีวิตภิกษุย่อมอาศัยคฤหัสถ์ในด้านภัตตาหารและบริขารต่าง ๆ โดยหลักการแล้ว ภิกษุจะได้รับภัตตาหารประจำวันมาโดยการออกบิณฑบาต แต่อาจรับนิมนต์ไปฉันที่บ้านทายกทายิกา หรือฝ่ายหลังจะมาถวายภัตตาหารที่วัดก็ได้^{๑๒} การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมทำให้ชีวิตภิกษุต้องขึ้นอยู่กับสังคมนคฤหัสถ์ และควบคุมให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ภิกษุจะต้องพึงพิจารณาอยู่เนืองนิตย์ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น”^{๑๓} เพื่อที่จะได้ปฏิบัติจริงจริง ทั้งต่อความเพียรในธรรมสมบัติส่วนตัวตน และต่อการบำเพ็ญประโยชน์แก่คฤหัสถ์ กิจประการหลังอันมีลักษณะเป็นการให้และรับซึ่งกันและกันนี้ ภิกษุย่อมกระทำได้โดยตรงเมื่อ

ออกบิณฑบาต^{๑๔} และในโอกาสอื่น ๆ ตามควร ความสัมพันธ์อันเกื้อกูลแก่กันและกัน ระหว่างภิกษุกับคฤหัสถ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงย้ำไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เหล่าพราหมณ์และผู้ครองเรือนย่อมเป็นผู้มีอุปการะอย่างมากแก่เธอทั้งหลาย เพราะเขาเหล่านั้นย่อมอุปถัมภ์เธอด้วยจิวรและบิณฑบาต ทั้งเสนาสนะและหยูกยา อันจำเป็นในยามเจ็บไข้ ฉันทใดก็ฉันทนั้น เธอทั้งหลายก็ย่อมเป็นผู้มีอุปการะอย่างมากแก่เหล่าพราหมณ์และผู้ครองเรือน เพราะเธอย่อมสั่งสอนธรรมอันไพเราะแก่เขาเหล่านั้น...ตั้งนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้จึงอยู่บำเพ็ญด้วยการอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง”^{๑๕}

อันที่จริง ภิกษุควรทำประโยชน์แก่ชุมชนคฤหัสถ์ มิใช่เพียงเพื่อเป็นการตอบแทนคุณแก่กันเท่านั้น แต่การกระทำเช่นนี้เป็นสิ่งทีภิกษุควรกระทำด้วยอำนาจคุณธรรม คือเมตตากรุณาแก่ชนทั้งหลายโดยตรงทีเดียว ดังที่ พระพุทธองค์ทรงย้ำอย่างหนักแน่น เมื่อครั้งที่ทรงส่งพระสาวกรุ่นแรกออกไปประกาศพระศาสนาในพรรษาแรกแห่งพุทธกิจ ดังความในพระบาลีว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก เพื่อความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๖}

กิจของภิกษุในการทำประโยชน์ต่อชนทั้งหลาย ทั้งในแง่เป็นการเจริญเมตตาและในแง่การให้และรับซึ่งกันและกัน จะเห็นได้ชัดยิ่งในคำเทศนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ลิงคาลมาณพ ดังปรากฏ

ในลิลิตโลวาทสูตรว่า

“คฤหัสถ์ย่อมบำรุงภิกษุสมณะดังทิศเบื้องบนดังนี้

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

ภิกษุสมณะย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ในฐานะที่เป็นทิศเบื้องบน
ดังนี้

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ คือวิธีสร้างความสุขความเจริญให้”^{๑๗}

คฤหัสถ์กับคฤหัสถ์

ข้อแนะนำในทางปฏิบัติ สำหรับจัดระเบียบคณะสงฆ์นั้น ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกโดยเฉพาะ แต่สำหรับสังคมคฤหัสถ์ หมาย หมดใครรวบรวมข้อแนะนำไว้ให้โดยเฉพาะไม่ ถึงแม้ว่าศีลห้าที่ ให้เว้นจากการฆ่า การลักขโมย การประพฤตินิโคตทางกาม การ กล่าวเท็จ และการเสพสิ่งมีนเมา จะเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นกฎเกณฑ์

ทางศีลธรรมขึ้นพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์ก็ตาม แต่หากจะกำหนด รวบรวมข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์กันขึ้น ศีลห้านี้ก็จัดเป็นเพียงส่วน หนึ่งเท่านั้น จนแม้พระพุทธพจน์ใน ลิลิตโลวาทสูตร ที่พระพุทธ- โฆษาจารย์ พระอรธกถาจารย์คนสำคัญ จัดให้เป็นวินัยบัญญัติ สำหรับคฤหัสถ์ (คิหิวินัย) ก็เป็นเพียงพระสูตรที่ทรงแสดงแก่นบุคคล ผู้หนึ่งเพียงในวาระหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่ครบถ้วนสิ้นเชิงพอที่จะ เป็นประมวลวินัยบัญญัติสำหรับคฤหัสถ์ได้ คำสอนทำนองเดียวกัน ก็ปรากฏอยู่ทั่วไปในส่วนอื่น ๆ ของพระสูตรตันตปิฎก ที่สำคัญที่สุด ก็คือ พระธรรมเทศนาในลิลิตโลวาทสูตรนี้ พระองค์มิได้ทรงบัญญัติ ขึ้นด้วยพระพุทธานุญาต ดังในกรณีวินัยสงฆ์ ความทั้งหมดนี้ ย่อม สนับสนุนสมมติฐานที่ว่า สังคมคฤหัสถ์ที่ครอบคลุมกว้างขวางกว่า นั้น ย่อมเปิดกว้างเกินไปต่อสภาพอันแปรเปลี่ยนของกาลเทศะ พุทธศาสนาจึงไม่เห็นควร ที่จะให้ตกอยู่ในอาณัติของกฎเกณฑ์ ตายตัวใด ๆ นี้ย่อมหมายความว่า ควรจะกำหนดแต่กฎเกณฑ์ พื้นฐานและความคิดหลักการอย่างกว้าง ๆ ส่วนที่พ้นจากนี้ไป ควร ให้ผู้คนกำหนดกฎเกณฑ์รายละเอียดกันเอง ตามแต่สภาพการณ์ที่ ต่างกันออกไป โดยมีพื้นฐานอยู่บนกฎเกณฑ์ พื้นฐาน ความคิด และหลักการดังกล่าว เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมของตน

อันที่จริง พุทธจริยศาสตร์ในระดับศีลธรรมและสังคมนั้น มิได้ลงรายละเอียด ดังในระดับความหลุดพ้นส่วนบุคคล ซึ่งเป็น ส่วนจบสิ้นสมบูรณ์หรือส่วนสำเร็จ ตลอดทุกยุคทุกสมัยในประวัติ- ศาสตร์ มนุษย์ต่างประสบสิ่งต่าง ๆ ผิดแผกกันออกไปมากมายหลาย ด้าน ฉะนั้น พุทธจริยศาสตร์ทางศีลธรรมและสังคมนั้นจึงอาศัยมรดก

ต่าง ๆ ในทางจริยธรรมเข้ามาประกอบได้มากมาย โดยปรับปรุง
ประยุกต์จารีตประเพณีทั้งหลายมาใช้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับ
จริยธรรมในอดีตอันปรากฏอยู่ในนิทานชาดกต่าง ๆ การจะผนวก
เอาจารีตประเพณีมาใช้นี้ ย่อมต้องอาศัยทั้งการขัดเกลา ปรับปรุง
เสริมให้สมบูรณ์ ตลอดจนจัดแจงกำหนด ความคิด คำนิยม และ
การปฏิบัติอย่างเก๋า ให้เข้ารูปเข้ารอยกับกระบวนการทาง
จริยธรรมของชาวพุทธ โดยวิธีเหล่านี้ สิ่งเก่าก็จะถูกประมวลลงใน
กฎเกณฑ์พื้นฐาน ความคิดและหลักการของพุทธจริยศาสตร์ การ
ที่จะทำเช่นนี้ได้ ไม่ใช่เรื่องง่าย ย่อมต้องอาศัยมาตรฐานและหลัก-
เกณฑ์ที่รัดกุมในการวินิจฉัย ความข้อนี้เราจะพิจารณากันภายหลัง
กล่าวโดยสรุป ชาดกทั้งหลายย่อมเป็นแหล่งสำคัญ ที่คฤหัสถ์
จะได้เรียนรู้พุทธจริยศาสตร์ทางสังคม กระนั้นก็ดี คำสอนที่ปรากฏ
ในชาดกก็กระจัดกระจายและไม่เป็นระบบพอ นอกเหนือไปจาก
แหล่งอื่น ๆ แหล่งที่พอจะใช้เป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยความคิดหลัก
ทางพุทธจริยศาสตร์ได้ ก็เห็นจะเป็นลิลิตโองการที่พระพุทธองค์
ตรัสไว้ คำสอนในพระสูตรนี้มีสาระสำคัญดังนี้^{๑๔}

๑. เว้นจากการประพฤตินิด (กรรมกิลเลส) ๔ ประการ (ตรง
กับศีล ๔ ข้อต้น)

๒. เว้นจากการประกอบอกุศลกรรม อันมีมูลมาแต่ อกตितั้งสี่
ได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ

๓. เว้นจากอบายมุข ๖ อันได้แก่ ติดสิ่งมีนเมา เทียวกลางคืน
เที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบเพื่อนชั่ว และเกียจคร้าน

๔. รู้จักแยกแยะมิตรเทียม อันได้แก่ มิตรปกอลอก มิตรประจบ

มิตรสอพลอ และมิตรพาสู้บ้าย และมิตรแท้อันได้แก่ มิตรสงเคราะห์
มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรแนะนำประโยชน์และมิตรมีน้ำใจ

๕. รู้จักสะสมทรัพย์ และแบ่งใช้เป็นสี่ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับ
การกินอยู่และบำเพ็ญกิจหน้าที่ต่อผู้อื่น สองส่วนสำหรับประกอบ
อาชีพตน และอีกส่วนหนึ่งสำหรับยามคับขัน

๖. รู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้องตามฐานะในระบบ
ความสัมพันธ์ต่าง ๆ อันได้แก่ บุตร-บิดามารดา ศิษย์-ครู ภรรยา-
สามี มิตร-มิตร บ่าว-นาย หรือลูกจ้าง-นายจ้าง ตลอดจนพระ-
คฤหัสถ์

๗. รู้จักดำรงตนให้ตั้งมั่นตามหลักความประสานกลมกลืน
ในสังคม (สังคหัตถุ) อันได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และ
สมานัตตดา

ที่น่าสังเกตเป็นพิเศษก็คือ พระพุทธองค์ทรงเอ่ยถึงมิตรและ
การสมาคมไว้บ่อยครั้งด้วยกัน เพียงในพระสูตรข้างต้น คำว่า “มิตร
และการสมาคม” มีปรากฏอยู่ถึง ๕ แห่ง ได้แก่ การคบมิตรชั่วเป็น
อบายมุข การแยกแยะระหว่างมิตรแท้และมิตรเทียม ความสัมพันธ์
ระหว่างมิตรต่อมิตร ในฐานะข้อปฏิบัติต่อกิจเบื้องซ้าย การที่พระ-
สงฆ์ในฐานะทิศเบื้องบน พึงปฏิบัติต่อบุคคลดั่งมิตรแนะนำประโยชน์
(ข้อแตกต่างมีเพียงว่า ในกรณีของพระสงฆ์มีข้อปฏิบัติเพิ่มอีก ๒
ประการ) ตลอดจนพื้นฐาน ๔ ประการ แห่งสามัคคีธรรมในสังคม
(สังคหัตถุ) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการอันมิตรพึงปฏิบัติต่อกันใน
ฐานะทิศเบื้องซ้าย คำแนะนำเกี่ยวกับการคบมิตรและการสมาคม
นี้ยังพบได้หลายแห่งในชาดก หากพิจารณาความข้างต้น ควบคู่

ไปกับความสำคัญของกัลยาณมิตรในการเจริญมรรคมีองค์แปด^{๑๙}แล้ว จะเห็นได้ว่า การสมาคมกับบัณฑิตก็ดี กัลยาณมิตรก็ดี การอาศัย อยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดีก็ดี ล้วนเป็นสิ่งสำคัญในพุทธ- จริยศาสตร์ ทั้งในระดับศีลธรรม ทางสังคม และในระดับการเจริญ โลกุตตรมรรคส่วนบุคคล

ยิ่งไปกว่านั้น ที่พึงสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ข้อปฏิบัติ ของสงฆ์ต่อคฤหัสถ์ สอดคล้องต้องกันกับข้อปฏิบัติของมิตรณะ ประโยชน์ กับการที่หลัก ๔ ประการแห่งความประสานกลมกลืนใน สังคม ต้องกับข้อปฏิบัติอันคฤหัสถ์พึงกระทำต่อมิตรของตน ประการ ดันย่อมมีนัยว่า พระสงฆ์ก็เป็นดังกัลยาณมิตรสำหรับคฤหัสถ์ ส่วน ประการหลังย่อมช่วยให้เราสรุปได้ว่า ในพุทธจริยศาสตร์มนุษย์ ล้วนเป็นมิตรต่อกัน และแต่ละคนพึงปฏิบัติต่อคนอื่นเยี่ยงมิตรปฏิบัติ ต่อมิตร

การพึงพาอาศัยกันระหว่างการบรรลุมรรคส่วนบุคคลกับความดีงามทางสังคม

ดังที่ได้เอ่ยไว้แต่ต้นแล้วว่า การบรรลุมรรคส่วนบุคคลกับความ ดีงามทางสังคมนั้น ย่อมพึ่งพาอาศัยกันและกัน สังคมซึ่งประกอบด้วยผู้คนที่สามารถพึ่งตนเองได้ เช่นในทางเศรษฐกิจหรือในทาง สติปัญญา ย่อมดำรงอยู่ได้โดยสงบสุข ราบรื่น และมั่นคง ใน ทำนองเดียวกัน สังคมที่สงบสุข ราบรื่น และมั่นคง ย่อมเอื้อประ-

โยชน์อย่างเลิศต่อความพากเพียรในการเจริญ การพัฒนา หรือ บรรลุธรรมส่วนบุคคล ในทางตรงกันข้าม หากสังคมอยู่ในภาวะ ยุ่งเหยิง บั่นบ่วนและสั่นคลอน แม้พระสงฆ์ผู้มุ่งเอาการบรรลุธรรม ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ก็อาจจะต้องหยุดยั้ง หรือรามือจากความพยายาม ดังกล่าว มิใช่ต้องเฝ้าถึงสามัญชนที่ต้องเกี่ยวพันกับโลกธรรมต่าง ๆ ความขื่อนี้มีในพระบาลีดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยอยู่ ๕ สมัย ที่ไม่เอื้อต่อการบำเพ็ญเพียร (ทางโลกุตตรธรรม) สมัยใดบ้างหรือ คือ เมื่อภิกษุแก่ชรา...เมื่อ ภิกษุเจ็บไข้...เมื่อเกิดทุกข์ภิกษุภัย...เมื่อภัยคุกคาม โจรผู้ร้ายชุกชุม ชาวบ้านต่างพากันย้ายหนี...เมื่อสงฆ์แตกแยก...มีการด่าว่า บริภาษ ใส่ร้ายกัน...ทะเลาะเบาะแว้งกัน ทอดทิ้งซึ่งกันและกัน...

“ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยอยู่ ๕ สมัย ที่เอื้อต่อการบำเพ็ญเพียร (ทางโลกุตตรธรรม) สมัยใดบ้างหรือ คือ เมื่อภิกษุยังหนุ่มแน่น... เมื่อภิกษุมีสุขภาพเป็นอยู่ดี...เมื่อปราศจากทุกข์ภิกษุภัยพิษพันธุ้อุดม อาหารหาได้โดยง่าย...เมื่อผู้คนต่างพร้อมเพรียงอยู่ร่วมกันฉันมิตร... เมื่อสงฆ์สามัคคีปรองดองกันอยู่อย่างสมัครสมาน”^{๒๐}

บางสิ่งบางอย่างนั้น ผู้อื่นจะกระทำให้แก่ตนหาได้ไม่ แต่ละ บุคคลต้องรับผิดชอบด้วยตนเอง ในทำนองเดียวกัน หลายต่อ หลายอย่าง แต่ละบุคคลย่อมกระทำเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ ทั้ง ทางตรงและทางอ้อม ทุกคนพึงมีส่วนรับผิดชอบในการบำรุงรักษา สังคมของตน ให้อยู่ในภาวะอันเอื้อต่อความเป็นอยู่ที่ดี และต่อการ พัฒนา ตลอดจนการบรรลุธรรมของบุคคลโดยส่วนรวม ถึงตรงนี้ ข้อปฏิบัติและความรับผิดชอบของแต่ละคน ย่อมต่างกันออกไปตาม

แต่ระดับชั้นและลักษณะของกิจและกรณี์ อันขึ้นอยู่กับปัจจัยน้อยใหญ่ ซึ่งรวมถึงจิตและการตัดสินใจเลือก ของแต่ละบุคคล กระนั้นก็ดี อย่างน้อยที่สุด แต่ละคนย่อมต้องรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่และการบำเพ็ญเพียรทางธรรมส่วนตน เพื่อที่จะดำรงตนเป็นหน่วยย่อยที่ดี อันจะช่วยให้สังคมงอกงาม ถึงจุดนี้แหละ ที่ต้องการหลักทางพุทธว่าด้วยตนเป็นสรณะแห่งตน (อัตตนาถะ) และหลักการบำเพ็ญฝึกฝนหรือกล่อมเกลา (ทมะ) ที่ว่าตนพึงเป็นสรณะแห่งตนนั้น ในอันที่ตนจะเป็นสรณะแห่งตนได้ ตนต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ และที่จะทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ ตนจะต้องฝึกฝนตนเองในกุศลธรรมในการเรียนรู้ ในความบากบั่นพากเพียร ในสติ ในปัญญา และอื่น ๆ ทั้งควรคบหากัลยาณมิตร ทำตนให้พร้อมที่จะรับค่าทั้งดีและไม่ดี ตลอดจนให้พร้อมที่จะช่วยเหลือกิจการของหมู่เหล่า^{๒๑} จุดนี้แหละ ที่ความรับผิดชอบต่อส่วนตนกับความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวพัน และพึงพาอาศัยกันอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ การที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ ตนยังต้องเป็นที่พึ่งให้แก่ผู้อื่นได้ หรือไม่ได้อยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งผู้อื่นโดยต้องอาศัยความช่วยเหลือนั้น

ในแง่นี้มีความในพระพุทธพจน์ว่า “อย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกว่า รักษาตนเท่ากับรักษาผู้อื่น โดยปฏิบัติ โดยเจริญ โดยบำเพ็ญให้มาก ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาตนก็ย่อมรักษาผู้อื่น และอย่างไรเล่าภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกว่า รักษาผู้อื่นเท่ากับรักษาตน โดยความมีขันติ โดยอวิหิงสา โดยความมีใจประกอบด้วยเมตตา โดยความเอาใจใส่เอื้อกรุณา ดังนี้แลภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาผู้อื่น ก็ย่อมรักษาตนด้วย”^{๒๒}

แม้พระสงฆ์ผู้พอใจในความวิเวกอย่างที่สุด เมื่อท่านออกบิณฑบาต ท่านย่อมได้พบปะกับสังคมทุกสัปดาห์เป็นประจำทุกวัน เมื่อท่านสั่งสอนธรรมแก่ชาวบ้าน ก็เท่ากับว่าทุกชั้นตอนที่ท่านเจริญก้าวหน้าไปในการบำเพ็ญธรรม ย่อมอำนวยประโยชน์แก่สังคมกล่าวอีกนัยหนึ่ง เพียงในระดับน้อยที่สุดนี้ ท่านก็ทำให้การบรรลุธรรมส่วนตนกับความดีงามของสังคมก้าวหน้าไปด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้นบิณฑบาตที่ศฤงคารถวายพระนั้น หาได้อำนวยประโยชน์ต่อพระท่านนั้นไม่ ผู้คนซึ่งมาอาศัยร่มเย็นของวัดเป็นที่พึ่ง ก็ย่อมได้ประโยชน์เช่นเดียวกัน ประเพณีดังว่านี้ มีมาแต่สมัยพุทธกาล^{๒๓} และเมื่อเวลาล่วงไป ดังที่ปรากฏในเมืองไทยเรา วัดก็ได้กลายเป็นสถานสำหรับให้คนยากไร้ เด็กกำพร้าและศิษย์วัด ได้พึ่งพิงทั้งในทางอาหาร ที่อยู่อาศัย ตลอดจนการศึกษาเล่าเรียนทั้งทางโลกและทางธรรม การปรับปรุงและแปรเปลี่ยนประเพณีดังกล่าวนี้ให้รับกับสภาพการณ์ปัจจุบัน ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และพึงกระทำอย่างยิ่ง

ในแง่ของพระ ความรับผิดชอบต่อท่านที่มีต่อสังคมนั้น โดยส่วนใหญ่ก็อยู่ที่ การสั่งสอนคนทั่วไป ให้รู้จักวิธีดำเนินชีวิตให้ดีงาม และรู้จักปฏิบัติตนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม การแนะนำแก่ผู้ปกครองและผู้บริหารรัฐ ให้ดำรงตนอยู่ในคุณธรรมและปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยชอบ เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ราษฎร ตลอดจนการบำเพ็ญปฏิบัติภารกิจในการบรรลุธรรมของตนโดยชอบ ในแง่ของผู้ปกครองและผู้บริหารรัฐ ก็พึงปฏิบัติกิจและคุณธรรมของตนให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพื่อผลประโยชน์แก่ราษฎร และกระทำการ

เพื่อให้สังคมดีงาม อันจะเอื้อต่อการเจริญธรรมและการบรรลุธรรมของสมาชิกทั้งหลายในสังคม

โดยธรรมเนียมทางพุทธของไทย ผู้ปกครองพึงปฏิบัติและสั่งสมธรรมและคุณสมบัติ ๔ หมวดด้วยกัน หมวดแรกมีชื่อว่า ราชธรรม ๑๐ หรือทศพิธราชธรรม (ธรรมของผู้ปกครองสิบประการ) อันได้แก่ ทาน ศีล ความเสียสละ ความซื่อตรง ความมีอัธยาศัยงดงามละมุนละไม ความรู้จักช่มกิเลสไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ ความไม่โกรธ ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน ความอดทน และความหนักแน่นไม่คลาดจากธรรม^{๒๔} ในบรรดาธรรมทั้งสี่หมวดของผู้ปกครอง หมวดนี้จัดว่าเป็นหมวดที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุด และถือกันว่าสำคัญที่สุด ดังที่พระราชกฤษฎีกาด้วยราชธรรมทั้งสิบประการนี้ ย่อมได้ชื่อว่า เป็นพระราชผู้ทรงธรรม

หมวดที่สอง มีชื่อว่า จักรวรรดิวัตรสิบสอง ประกอบด้วยกิจ ๑๒ ประการ อันพระมหากษัตริย์ ตามคุณลักษณะที่บรรยายไว้ในจกัศวตติสึหนาทสูตร พึงบำเพ็ญสั่งสม ได้แก่ความถือธรรมเป็นใหญ่ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมแก่ เหล่าชนฝ่ายในหนึ่ง เสนาทหารหนึ่ง เจ้าเมืองชั้นหนึ่ง ข้าราชการบริพารทั้งปวงหนึ่ง ผู้ทำพิธี ครู อาจารย์ ตลอดจนผู้ประกอบอาชีพค้าขาย การฝีมือต่าง ๆ หนึ่ง ราษฎรชาวถิ่นชาวชนบททั้งปวงหนึ่ง พระสงฆ์และบรรพชิตทั้งปวงหนึ่ง และแก่สัตว์อันพึงสงวนทั้งหลาย แก่ไขป้องกันอาชญากรรมทั้งปวง บันทรพยัคฆ์แก่ผู้ยากไร้ ปรึกษาสอบถามผู้รู้อยู่เนื่อง ๆ หักห้ามตนได้จากราคะอันไม่ชอบธรรม และสละความโลภที่ไม่เป็นธรรม มีข้อน่าสังเกตอยู่ ๒ ประการในที่นี้

ประการแรก ธรรมเนียมของไทยว่าด้วยจักรวรรดิวัตรนี้ ได้มาจากใจความรุ่นหลัง ซึ่งปรากฏในทศนิกายอรรถกถา^{๒๕} ข้อ ๑ ถึงข้อ ๑๐ เอาของเดิมที่มีมาในจกัศวตติสึตร^{๒๖} มาจัดข้อใหม่ ส่วนข้อ ๑๑ และข้อ ๑๒ พระอรรถกถาจารย์เพิ่มเข้าไปใหม่ โดยอาศัยความตอนอื่น ๆ ในพระสูตรเดียวกัน ประการที่สอง ความถือธรรมเป็นใหญ่ของผู้ปกครอง ซึ่งในพระสูตร ท่านเน้นให้เด่นมาก ดูจะด้อยความสำคัญลง ในขณะที่ตามใจความเดิมในพระสูตรนั้น มหาราชจัดเป็นธรรมาธิบดี (คือผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ หรือผู้ซึ่งยึดเหนี่ยวในความเป็นใหญ่แห่งธรรม) เลยทีเดียว

หมวดที่สาม มีชื่อว่า ราชสังคหวัตถุสี่ (กิจ ๔ ประการของผู้ปกครองเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม) ประกอบด้วย ความฉลาดในการทำนุบำรุงเกษตรกรรม ความฉลาดในการเกื้อหนุนข้าราชการ การยึดเหนี่ยวน้ำใจราษฎรด้วยการสนับสนุนงานอาชีพต่าง ๆ และการกล่าววาจาไพเราะก่อประโยชน์^{๒๗}

หมวดที่สี่ มีชื่อว่า ชัตติยพะละห้า (กำลังทั้ง ๕ ของผู้ปกครอง) อันได้แก่ กำลังในการป้องกัน กำลังในทางเศรษฐกิจ กำลังอำมาตย์มนตรี กำลังราชตระกูล และกำลังภูมิปัญญา ในบรรดาห้าอย่างนี้ ประการสุดท้ายอันได้แก่ กำลังภูมิปัญญา จัดเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุด^{๒๘}

ที่น่าสังเกตเป็นพิเศษเกี่ยวกับธรรมและภารกิจเหล่านี้ก็คือ การเน้นย้ำถึงความปราศจากความยากจน ความยากจนนั้นจัดเป็นสาเหตุใหญ่ของอาชญากรรมและความวุ่นวายทั้งปวง^{๒๙} เช่นเดียวกับความโลภ^{๓๐} ความปราศจากความยากจนก็ดี ความมั่งคั่งก็ดี

การพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจก็ดี ล้วนเป็นพื้นฐานที่จะทำ
 ให้สังคมเป็นสุข มั่นคง และราบรื่น อันจะเอื้อต่อการเจริญและบรร
 ลุธรรมของบุคคล ทั้งนี้ย่อมเป็นภารกิจของผู้ปกครอง ที่จะยังให้สภาพ
 ดังกล่าวออกงามทั่วแวงแคว้นของตน

ในแง่ของบุคคล ในฐานะพลเมืองหรือสมาชิกของสังคมย่อม
 ต้องรับผิดชอบ ทั้งต่อการบรรลุธรรมส่วนตนและความดีงามใน
 สังคม โดยพัฒนาตนเองทั้งทางโลกและทางธรรม ตลอดจนช่วย
 ปกป้องความสัมพันธ์อันดีงามในสังคม และให้ความช่วยเหลือแก่
 ผู้อื่น แรกทีเดียว บุคคลควรหาทางพึ่งตนเองให้ได้ในทางเศรษฐกิจ
 สติปัญญา และจริยธรรม เพื่อดำรงตนเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ที่
 จะทำเช่นนี้ได้พึงปฏิบัติตามธรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ตามควร

ธรรมสี่ประการเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน อันประกอบด้วย
 มีความพากเพียร ขยันขันแข็งและขำขันขำนาญในกิจการต่าง ๆ กอปร
 ด้วยความระวังรักษา คบหากัลยาณมิตร และดำรงชีวิตอย่างได้
 สมดุล^{๓๑}

ธรรมสี่ประการอันเป็นจักรหมุนนำไปสู่ความรุ่งเรือง อันประกอบด้วย
 การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม คบหากัลยาณมิตร ตั้งตน
 ไว้ในทางที่ชอบ และเตรียมตัวไว้ให้มีภูมิหลังที่ดี^{๓๒}

ธรรมสี่ประการสำหรับชีวิตคฤหัสถ์ที่ดี อันได้แก่ สัจจะและ
 ความซื่อสัตย์ การฝึกฝนและรู้จักปรับตัว ความมีใจหนักแน่นอดทน
 ตลอดทั้งความมีใจเอื้อเพื่อเสียสละ^{๓๓}

สุขสี่ประการอันชอบธรรมของคฤหัสถ์ อันได้แก่ สุขเกิดแต่

การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การรู้จักใช้จ่ายโภคทรัพย์ สุขเกิดแต่การ
 ปลอดภัย และสุขเกิดแต่การมีความประพฤติ ที่ปราศจากข้อครหา
 ใด ๆ^{๓๔}

ธรรมสี่ประการอันนำไปสู่ประโยชน์สุขทางจิตใจ ได้แก่ ความ
 เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ความมั่นใจ ด้วยศีล ด้วยความเอื้ออารี
 ให้ปัน และด้วยปัญญา^{๓๕}

ในทางสังคม บุคคลพึงบำรุงรักษาความสัมพันธ์อันดีงามกับ
 ผู้อื่น และช่วยรักษาบรรทัดสร้างสังคมให้สงบสุขน่ายุ่ ด้วยการปฏิบัติ
 ธรรม อันเป็นพื้นฐานแห่งความประสานกลมกลืนในสังคมหรือที่
 เรียกว่า หลักสี่ประการแห่งสามัคคีธรรมในสังคม (สังคหวัตถุ) ซึ่ง
 ประกอบด้วย ทาน (การให้และสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยทรัพย์) ปิยวาจา
 (การกล่าวคำไพเราะก่อประโยชน์) อุตตจริยา (การสงเคราะห์บริการ
 ผู้อื่นด้วยการกระทำ) และสมานัตตตา (การมีตนเสมอ ไม่ลำเอียง
 และร่วมทุกข์ร่วมสุข)^{๓๖}

ทัศนะต่อความยากจนและความร่ำรวย

คำว่า “ความยากจน” บางครั้งก็ก่อให้เกิดความไขว้เขวได้
 บัญญัติที่มักคุ้นกันในทางพุทธน่าจะ ได้แก่ ความสันโดษ (สันตุฎฐี)
 หรือความมักน้อย (อัปปิจจตา) ส่วนความยากจน (ทลิตทียะ) นั้น
 หาได้รับการยกย่องหรือสนับสนุนในทางพุทธแต่ประการใดไม่ ดัง
 พระพุทธพจน์ที่ว่า “ความยากจนเป็นทุกข์ในโลกสำหรับคฤหัสถ์”
 และ “สิ่งที่น่ารังเกียจในโลกคือความยากจนและหนี้สิน”^{๓๗} ถึง

แม้ว่าพระจะไม่ควรเห็นความยากจนว่าเป็นความทุกข์สำหรับตน และแม้ว่าพระควรจะสันโดษและปรารถนาแต่น้อย แต่ความยากจน ก็หาได้เป็นสิ่งพึงสนับสนุนแม้สำหรับพระไม่

ในทางตรงกันข้าม กลับมีปรากฏอยู่บ่อยครั้งในพระบาลี ที่ พระราชาหรือคฤหัสถ์ที่มีฐานะร่ำรวย ได้รับคำยกย่องสนับสนุน กล่าวอีกนัยหนึ่ง โภคทรัพย์เป็นสิ่งพึงแสวงหาและเพิ่มพูน ในบรรดา สาวกฝ่ายคฤหัสถ์ของพระพุทธเจ้า ผู้ที่มีชื่อเสียง เป็นทายาททายิกา ชั้นเอก และมักได้รับคำยกย่อง มักเป็นคนมั่งมี ดังเช่นอนาถบิณฑิก เศรษฐี ส่วนในแง่ของพระ แม้พระจะไม่พึงแสวงหาโภคทรัพย์ แต่การที่ได้รับจดุปัจจัยบริบูรณ์ ก็จัดเป็นคุณสมบัติอันดีประการ หนึ่ง ระหว่างพระสององค์ซึ่งเสมอกันในทางธรรมและในทางวุฒิ ประการอื่น ๆ ท่านที่ได้รับจดุปัจจัยบริบูรณ์มักเป็นที่ยกย่องมากกว่า ในการเฟ้นสาวกผู้เอตทัคคะในด้านต่าง ๆ พระพุทธองค์ถึงกับทรง จัดตำแหน่งให้แก่ผู้เป็นเลิศในทางปัจจัยลามกเลยทีเดียว ดังคำของ พระองค์ที่ว่า “ในบรรดาสาวกของตถาคต ผู้เป็นเอตทัคคะในบรรดา ผู้มีลามกได้แก่ พระสิวลี”^{๓๘} อย่างไรก็ตาม คำวินิจฉัยเหล่านี้ของอาตม- ภาว พึงได้รับการจำแนกชี้แจงให้ชัดเจน

ประเด็นสำคัญในที่นี้ก็คือ สิ่งที่น่ายกย่องหรือตำหนินั้น หาใช่ โภคทรัพย์หรือลามกโดยตัวของมันเองไม่ วิธีแสวงหาและวิธีจัดแจง สิ่งที่ได้มาต่างหาก ที่กำหนดข้อแตกต่างว่าดีหรือเลว

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้ว ว่าในแง่ของพระ สิ่งที่ถูกตำหนินั้น หาใช่การได้ลามกไม่ และสิ่งที่ได้รับคำยกย่อง ก็หาใช่ความยากจนไม่ สิ่งที่ถูกตำหนินั้นได้แก่ความโลภในลามก ความตระหนี่และความ

ติดยึดในลามก ตลอดจนการสั่งสมลามกต่างหาก การได้ลามกซึ่งเป็น คุณต่อการเจริญอริยมรรค หรือก่อให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกในหมู่ คณะนั้น ย่อมเป็นที่ยอมรับได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า จะสนับสนุน ให้พระสั่งสม ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องก็คือ พระจะไม่ครอบครองสิ่งอื่นใด นอกจากปัจจัยพื้นฐานจำนวนน้อยที่สุดสำหรับชีวิต ประเด็นนี้ ไม่ได้สำคัญที่รวยหรือจน แต่อยู่ที่สาระของการมีภาระส่วนตนแต่น้อย มีความคล่องตัวสูง และปราศจากความติดยึด ซึ่งได้แก่ ใจ ที่รู้จักสันโดษ และใจที่รู้จักระงับความปรารถนา ทั้งนี้ โดยที่ชีวิต พระเป็นชีวิตที่ต้องพึ่งผู้อื่นทางวัตถุ พระจึงควรกระทำตนให้เป็น ผู้เลี้ยงง่าย และโดยที่พระไม่ต้องกังวลกับภาระต่าง ๆ และมีความ คล่องตัวสูง พระจึงสามารถสละเวลาและพลังงานส่วนใหญ่ของตน ให้กับการบำเพ็ญธรรมส่วนตน และอุทิศตนให้กับความดีงามของ สังคมได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น สิ่งที่ได้รับการยกย่องในที่นี้ก็คือ การ เจริญกุศลธรรม และการละอกุศลธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความ ปรารถนาแต่น้อยและความพอใจในปัจจัยพื้นฐานจำนวนน้อยที่สุดนี้ ย่อมทำให้พระอุทิศตนต่อการบำเพ็ญกิจกรณียของตนได้อย่างเต็ม เม็ดเต็มหน่วย แทนที่จะต้องไปเสียเวลาและกำลังงานกับการไขว่คว้า ลามก และความเพลิดเพลินทางอายตนะทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้เอง หลัทธิใหญ่ใจความจึงอยู่ห่างไกลจากลำพังความยากจน แม้ความ สันโดษและความปรารถนาแต่น้อยก็เกิด ก็มีลักษณะจำเพาะของ มันอยู่ กล่าวคือ คุณลักษณะสองประการนี้จะต้องควบคู่ไปกับความ ขยันหมั่นเพียร หาได้ควบคู่ไปกับความเพิกเฉยเกียจคร้านไม่ หาก วกกลับไปประเด็นข้างต้น ยังมีข้อเสริมอีกว่า ตามพระวินัย ลามก

ต่าง ๆ ที่พระได้มานั้น จะถือว่าชอบธรรมก็ต่อเมื่อ เมื่อได้ลาภมาแล้ว ลากนั้นตกเป็นของกลางของสงฆ์ แต่ถ้าพระรูปนั้นติดร่ำรวยด้วยลาภส่วนตน แม้ลาภเหล่านั้นจะได้มาโดยชอบตามหลักพระวินัย ก็ไม่อาจจัดได้ว่า พระรูปนั้นประพฤติตนตามหลักพุทธธรรม เพราะลาภนั้น ๆ ย่อมเป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงความโลภและความติดยึด

ข้อสรุปดังกล่าวอาจอ้างพระพุทธรูปที่มีมาในพระบาลีได้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระมีธรรมอยู่ ๕ ประการ ย่อมชื่อว่า บำเพ็ญตน เพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก เพื่อความสุขของชนหมู่มาก เพื่อความดีงามของชนหมู่มาก และเพื่อประโยชน์สุขของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการใดหรือ

ภิกษุผู้เถระ ถึงพร้อมด้วยวุฒิโดยพระรชกาล ดำรงอยู่ในบรรพชิต เพศมานาน (นี้ประการหนึ่ง) มีชื่อเสียงเกียรติคุณ พรั่งพร้อมด้วย สานุศิษย์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต (นี้ประการหนึ่ง) เป็นผู้พร้อมด้วยจิตุปัจจัย อันได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค (นี้ประการหนึ่ง) เป็นพหูสูต ทรงจำความได้แม่นยำกว้างขวาง และแตกฉานในธรรมวินัยอันไพเราะทั้งปวง (นี้ประการหนึ่ง) ประกอบด้วยสัมมาทัญญูไม่วิปลาศ (นี้ประการหนึ่ง) เธอทำหน้าที่ชักจูงชนทั้งปวง ออกจากสิ่งที่มีไช้ธรรมแท้ และช่วยให้เขาเหล่านั้นตั้งมั่นในกัลยาณธรรม...”^{๓๔}

“(นี่คือ) อริยวงศ์ทั้งสี่ ท่านทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้สันโดษในจีวรตามที่ได้ (ที่ท่านมี) สรรเสริญความสันโดษดังนี้ และไม่แสวงหาจีวรโดยหนทางอันมิชอบ ไม่หุดหู่เมื่อไม่ได้จีวร และเมื่อได้มา ก็ไม่

โลภ ไม่หลง ไม่ติด ท่านยอมใช้จีวรนั้น ๆ อย่างเข้าใจในคุณประโยชน์ที่มุ่งหมาย และเห็นโทษที่อาจตามมา ทั้งไม่กระหิ้มใจในความสันโดษของตน หรือทับถมผู้อื่น ท่านทั้งหลาย ภิกษุรูปใดก็ตามที่คล่องในกิจดังนี้ ไม่เกียจคร้าน หากมีสติและมุ่งเกื้อกูล ย่อมยินดีอยู่ในอริยวงศ์ที่ตั้งเดิมแท้ ในทำนองเดียวกัน ภิกษุเป็นผู้สันโดษในบิณฑบาตตามที่ได้...ในที่ท่านักอาศัยตามที่ได้...และที่สุดท่านทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ยินดีในการละ (อกุศล) และยินดีในการเจริญ (กุศล)...”^{๓๕}

“ใช่แต่เท่านั้น ท่านทั้งหลาย เขาย่อมสันโดษในปัจจัยตามที่ได้ ไม่ว่าจะจีวร บิณฑบาต ที่พำนักอาศัย หุยกยาป้องกันรักษาโรค ใช่แต่เท่านั้น ท่านทั้งหลาย เขาย่อมพากเพียรอยู่เป็นนิจในอันที่จะกำจัดอกุศลธรรม ปลูกฝังกุศลธรรม เจริญกุศลกิจทั้งปวงอย่างกวดขัน ไม่ลดละ และไม่ทอดทิ้งภารกิจดังกล่าว”^{๓๖}

“ภิกษุยอมสันโดษในจีวร อันพอเพียงแก่การปกคลุมร่างกาย ในบิณฑบาต อันพอเพียงแก่ความต้องการของร่างกาย ย่อมจาริกท่องเที่ยว ดังนกที่มีปีกย่อมบินไป โดยเอาเพียงปีกของตนไปด้วย ฉะนั้น”^{๓๗}

“ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ หาได้เป็นทางดำเนินเพื่อหลอกลวงชาวบ้านไม่ หาได้เป็นไปเพื่อลาภ กำไร หรือชื่อเสียงไม่ หาได้เกี่ยวข้องกับกำชบชิบเส้าลือ หรือความคิดว่า “ขอคนทั้งหลาย จงรู้จักฉันว่าเป็นดังนี้ ๆ” ไม่ เปล่าเลย ภิกษุทั้งหลายพรหมจรรย์นี้ย่อมเป็นทางดำเนินไปสู่การรู้จักควบคุมตนเอง การละอกุศล เพื่อความหน่าย เพื่อความสิ้นไป (แห่งทุกข์) ต่างหาก”^{๓๘}

“ภิกษุทั้งหลาย คุณลักษณะสี่ประการนี้ ย่อมสอดคล้องกับธรรมที่แท้ ประการใดบ้างหรือ ความเห็นแก่ธรรมที่แท้ มิใช่เห็นแก่พยาบาล ความเห็นแก่ธรรมที่แท้ มิใช่เห็นแก่มารยา ความเห็นแก่ธรรมที่แท้ มิใช่เห็นแก่ลาภ ความเห็นแก่ธรรมที่แท้ มิใช่เห็นแก่ชื่อเสียงเกียรติคุณ”^{๔๕}

“ภิกษุทั้งหลาย ลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นของทารุณ หยาบเผ็ดร้อน ด้วยเหตุที่ต่างก็เป็นเครื่องกีดขวางต่อการบรรลุธรรมอันปลอดโปร่งยิ่ง (คือนิพพาน) ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ขอเธอจงฝึกฝนตน ว่าเราจะปล่อยวางลาภ ยศ และสรรเสริญ อันบังเกิดมีขึ้นแล้ว และลาภก็ดี ยศก็ดี สรรเสริญก็ดี อันบังเกิดมีขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตใจของเรา...

“ด้วยผู้ใดก็ตาม ที่มีจิตใจไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะได้รับยศหรือหาไม่ก็ตาม ผู้รู้ย่อมสรรเสริญผู้นั้น ว่าเป็นสัตบุรุษ”^{๔๕}

“ทางหนึ่งนำสู่ความมั่งคั่ง อีกทางหนึ่งพารอคสู่นิพพาน หากภิกษุผู้เป็นศิษย์พระพุทธองค์ได้เรียนรู้ดังนี้ เขาย่อมไม่ไขว่คว้าหายศ เขาย่อมยินดีในการเจริญวิเวกธรรม”^{๔๖}

“ความมั่งคั่งย่อมทำลายคนเขลา แม้จะไม่อาจทำประการใดต่อผู้แสวงนิพพาน”^{๔๗}

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า สำหรับคฤหัสถ์ ความยากจนหาได้รับการส่งเสริมไม่ ในทางตรงกันข้าม มีความในพระบาลีอยู่หลายตอนที่สนับสนุน ให้คฤหัสถ์แสวงหาและเพิ่มพูนโภคทรัพย์ ในทางที่ถูกที่ควร นอกจากนี้ ผลานิสงส์ประการหนึ่งของการประกอบกรรมดี ก็คือ การเป็นผู้อุดมด้วยโภคทรัพย์^{๔๘} ข้อที่ควรดำเนินใน

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับความมั่งคั่ง ก็คือ ประการแรก การหามาโดยไม่ชอบธรรม ที่นำตาหนิประการต่อไปก็คือ เมื่อบุคคลได้โภคทรัพย์มาแล้ว กลับตกเป็นทาสโดยยึดติดกับมันและเป็นทุกข์ ที่นำตาหนิไม่น้อยไปกว่าการหามาโดยมิชอบก็คือ การพอกพูนโภคทรัพย์ และตระหนี่ถี่เหนียว ไม่ยอมใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองแก่บริวาร และคนอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน การใช้จ่ายทรัพย์อย่างสุรุ่ยสุร่าย อย่างไม่ยั้งคิด หรือเป็นไปในทางสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ก็จัดเป็นอกุศลประการหนึ่ง

“และอะไรเล่า อุชชย คือความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร บุคคลในตระกูลประกอบกิจต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพ ไม่ว่าจะโดยการหว่านไถ การค้าขายหรือปศุสัตว์ เป็นนายขมังธนู รับราชการหรือโดยงานฝีมือต่าง ๆ...เขาย่อมคล่องในกิจ ไม่ทอดถอย รู้จักพิจารณาคิดหามรรควิธีแห่งกิจนั้น ๆ สามารถจัดแจงและประกอบการทำงานให้ลุล่วงไปได้ นี้แล คือความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร”^{๔๙}

“และอะไรเล่า คือสุขอันเกิดแต่โภคทรัพย์ ดูกรคหบดี กุลบุตรหาทรัพย์มาได้โดยยากบั้น เพิ่มพูนทรัพย์ด้วยกำลังแขนของตน ได้มาโดยหยาดเหงื่อของตนโดยชอบธรรม เขาย่อมเสวยโภคทรัพย์ของตน และอาศัยโภคทรัพย์นั้นประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ”^{๕๐}

“ดังนี้ ท่านผู้เป็นพ่อบ้าน ด้วยโภคทรัพย์อันได้มาด้วยความพากเพียรยากบั้น...และได้มาโดยชอบ ผู้เป็นอริยสาวกย่อมกระทำตนให้เป็นสุขและเบิกบาน เขาย่อมแสวงหาความสุขโดยชอบ และบำรุงมารดาบิดา บุตรภรรยา คนรับใช้และบริวารตลอดจนมิตรสหาย ให้เบิกบานและเป็นสุข เขาย่อมแสวงหาความสุขโดยชอบ นี้แล

ท่านผู้เป็นพ่อบ้าน คือ โอกาสแรกอันเขาได้มา แล้วแปรให้เป็น
กุศลกรรม โดยรู้จักใช้โอกาสนั้นอย่างเหมาะสม"^{๕๑}

"ภิกษุทั้งหลาย หากชนทั้งหลายได้ล่วงรู้ ดังที่ตถาคตได้ล่วงรู้
ถึงผลานิสงส์แห่งการรู้จักแบ่งปันลาภ เขาเหล่านั้นย่อมไม่เสพเสวย
ลาภโดยมิได้แบ่งปันให้ผู้อื่น ทั้งความตระหนี่ถี่เหนียวก็ไม่อาจจรัดรัง
จิตใจเขาได้ และแม้ลาภนั้น ๆ จะเป็นสมบัติชิ้นสุดท้ายที่เขาเหลือ
อยู่ แม้จะเป็นอาหารที่เขาที่เหลืออยู่เพียงน้อยนิด เขาย่อมไม่อาจเสพ
เสวยสิ่งเหล่านั้นได้ หากมิได้แบ่งปันกับผู้อื่น ซึ่งสมควรจะได้รับ
ส่วนแบ่งปันนั้น"^{๕๒}

"โภคทรัพย์ของชนผู้มีใจหยาบ ย่อมหมดสิ้นไปเสียเปล่า ดัง
แหล่งน้ำอันชุ่มชื้น ที่ผูกขึ้นกลางดงดิบ หากมีผู้ใดได้ดื่มกินไม่ จะใช้
ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองหรือ ก็เปล่า จะปันส่วนเป็นทานหรือ
ก็หาไม่ ส่วนชนผู้ฉลาด มีใจหนักแน่น เมื่อได้โภคทรัพย์มา เขา
ย่อมใช้ให้เป็นประโยชน์ กระทำภาระของตนให้สำเร็จ บำรุงเครือ
ญาติและเหล่ามิตรสหายให้เป็นสุข ดังนี้ เขาย่อมได้ชื่อว่ามีใจสูง
ไว้ชื่อพึ่งตำหนิ ครั้นเบื้องหน้าแต่ตายเมื่อกายแตก เขาย่อมไปสู่
สุคติ"^{๕๓}

"คนตระหนี่จะไปสู่สุคติ หาได้ไม่ คนเขลาย่อมไม่รู้จักสรร
เสริญความมีใจเอื้อเพื่อแบ่งปัน"^{๕๔}

ดังนั้น ผู้อุ้มด้วยโภคทรัพย์ที่ควรได้รับการสรรเสริญ ก็คือ
ผู้ที่รู้จักแสวงหาโภคทรัพย์ในทางที่ชอบ และรู้จักใช้โภคทรัพย์นั้น ๆ
ไปในทางที่เป็นประโยชน์ และเป็นไปเพื่อความสุขทั้งแก่ตนเองและ
ผู้อื่น ฉะนั้น พุทธสาวกฝ่ายฆราวาส เมื่ออุ้มด้วยโภคทรัพย์แล้ว

ก็ย่อมสละโภคทรัพย์นั้นเป็นจำนวนมาก หรือโดยส่วนใหญ่ เพื่อ
สนับสนุนกิจของสงฆ์ และเพื่อบำบัดความทุกข์และความยากจน
ของผู้อื่น ตัวอย่างก็คือ อนาถบิณฑิกเศรษฐี ซึ่งในอรรถกถาธรรม
บทบรรยายไว้ว่า เป็นผู้ที่ใช้เงินเป็นจำนวนมากทุกวันเพื่อใส่บาตร
พระจำนวนร้อย และเลี้ยงดูคนยากจนจำนวนร้อย^{๕๕} อย่างไรก็ดี
ในสังคมอุคคคติซึ่งผู้ปกครองเป็นผู้ทรงธรรม ทั้งระบบบริหารรัฐ
ก็เป็นไปโดยชอบและมีประสิทธิภาพ ย่อมปราศจากคนยากจน
เพราะอย่างน้อยที่สุด ราษฎรทุกคนย่อมสามารถเลี้ยงตัวเองได้ จะ
มีก็เพียงพระสงฆ์เท่านั้น ซึ่งเป็นชุมชนอิสระเพียงชุมชนเดียว ที่
ท่านจงใจจัดให้ต้องอาศัยโภคทรัพย์ส่วนเกิน จากสังคมอุคคคติใน
การยังชีพ

คฤหัสถ์ชาวพุทธที่แท้ เป็นผู้ซึ่งไม่เพียงแต่แสวงหาโภคทรัพย์
โดยชอบ และใช้จ่ายโภคทรัพย์นั้น เพื่อประโยชน์ทั้งปวง หากเป็น
อิสระทางจิตวิญญาณในแง่ที่ไม่ยึดติด หมกมุ่น หรือตกเป็นทาส
ของโภคทรัพย์นั้น ๆ ด้วย ตรงนี้เอง ที่โลกียธรรมและโลกุตตรธรรม
จะเชื่อมโยงและดำเนินไปด้วยกัน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งคฤหัสถ์
หรือผู้เสพอามิสสุขออกเป็นสิบจำพวกด้วยกัน เกณฑ์ในการแบ่งนี้
ประกอบด้วย การแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบหรือมิชอบ การใช้จ่าย
โภคทรัพย์นั้น ๆ เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง ผู้อื่น และเพื่อกุศลกรรม
ทั้งปวง หรือหาไม่ ตลอดจนท่าทีที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับโภคทรัพย์
นั้น ๆ ว่าเป็นไปโดยความโลภ ความติดยึด หรือเป็นไปโดยชอบ
ด้วยปัญญาอย่างเป็นอิสระทางจิตวิญญาณ ในบรรดาประเภทของ
คฤหัสถ์นี้ จำพวกที่สิบ พระพุทธเจ้าทรงจัดว่าเป็นชาวบ้านชนิดที่

เลิศ ประเสริฐ และเป็นอุดมบุคคล อันควรแก่การสรรเสริญ เพราะเป็นผู้ที่ดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขเบิกบาน ทั้งทางโลกียวิสัยและโลกุตตรวิสัย คุณสมบัติของคุณหัสถ์ดังกล่าว ประกอบด้วยรายละเอียดสี่ประการ ดังนี้

ก) โลกียวิสัย

๑. แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบ มิใช่โดยทุจริต
๒. ใช้จ่ายโภคทรัพย์นั้น เพื่อเลี้ยงตนให้เป็นสุขและเบิกบาน
๓. แบ่งปันโภคทรัพย์แก่ผู้อื่น และใช้ในการประกอบกุศลกรรมทั้งปวง

ข) โลกุตตรวิสัย

๔. ยิ่งไปกว่านั้น ยังใช้โภคทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ อย่างไม่โลภ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่หมกมุ่นติดยึด ทั้งยังมีสติเท่าทันเห็นโทษภัย กอปรด้วยปัญญาอันช่วยให้ครองตนได้อย่างเป็นอิสระทางจิตวิญญาณ^{๕๖}

บุคคลดังนี้แหละ ที่ได้ชื่อว่าเป็นอริยสาวก กล่าวคือ เป็นบุคคลผู้เจริญการบรรลุลุทธิธรรมส่วนตนได้มาก ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่โลกียธรรมและโลกุตตรธรรมดำเนินไปด้วยกันอย่างสอดคล้อง เสริมสร้างให้บุคคลเป็นผู้เต็มพร้อม และประกอบกันเข้าเป็นสาระทั้งหมดของพุทธจริยศาสตร์ที่เป็นเอกภาพ โดยมีโลกุตตรธรรมเป็นส่วนสมบูรณ์หรือเป็นปริโยสาน

อย่างไรก็ตาม แม้โภคทรัพย์จะประกอบด้วยอรรถประโยชน์ถึงเพียงนี้ ก็ไม่ควรให้ความสำคัญกันจนเกินไป เพราะอรรถประโยชน์ของโภคทรัพย์นั้น เมื่อโยงให้สัมพันธ์กับการบรรลุจุดหมาย

ในระดับปรมาตม์แล้ว ย่อมมีขีดจำกัดอันพึงตราไว้ด้วย กล่าวคือ แม้ความยากจนจะเป็นสิ่งที่พึงกำจัดไปจากสังคม ก็หาได้หมายความว่า คนยากจนจะไม่มีวิธีบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมได้ จริงอยู่ หนทางแห่งการประกอบกรรมดี (บุญกิริยาวัตถุ ๑๐) นั้นเริ่มต้นด้วย ทาน หรือการบริจาค แต่ถึงกระนั้นหนทางนี้ยังรวมถึงข้อประพฤติปฏิบัติทางศีล การเจริญคุณภาพของจิต และปัญญา การบริการรับใช้ ตลอดจนการสั่งสอนธรรมด้วยความยากจนย่อมทำให้บุคคลต้องกังวลอยู่กับการดิ้นรนอยู่รอด ฉะนั้นจึงไม่สามารถเจริญธรรมในส่วนตนได้ ในหลายกรณี อาจต้องกลายเป็นบุคคลผู้ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และอาจก่อให้เกิดความยุ่งยากแก่ผู้อื่น ในอันที่จะเพียรบำเพ็ญธรรมส่วนตนได้ แต่เมื่อเขาพร้อมด้วยปัจจัยพื้นฐานแล้ว ซึ่งอาจจะสำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือของผู้อื่น หรือของสังคม และหากเขาฉลาดพอ มีจิตพร้อม และเพียรพยายาม ก็ย่อมไม่มีเหตุอันใดที่จะขัดขวางไม่ให้บรรลุลุทธิธรรมส่วนตนได้ โภคทรัพย์ในฐานะที่เป็นพื้นฐานในการทำประโยชน์ส่วนรวม ย่อมช่วยให้เกิดเงื่อนไขที่จะสนับสนุนการบรรลุลุทธิธรรมส่วนตนได้ กระนั้นก็ดี หากกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วการเจริญจิตเจริญปัญญาที่แก่กล้าสุกอมแล้วต่างหาก ที่ทำให้บุคคลบรรลุปรมาตม์ธรรมหาใช่โภคทรัพย์ไม่ ในทางตรงกันข้าม การไม่รู้จักใช้โภคทรัพย์หรือการใช้โภคทรัพย์ไปในทางที่ผิดนั้น ไม่เพียงแต่จะกีดขวางการพัฒนาธรรมส่วนตนเท่านั้น หากในหลายกรณี ยังเป็นอันตรายต่อความดีงามของสังคมด้วย คนมั่งมีย่อมกระทำทั้งคุณและโทษต่อสังคมได้มากกว่าคนยากจน โภคทรัพย์ของคนดีย่อมเป็นโภคทรัพย์ของ

สังคม ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นทางให้เกิดความตึงามในสังคมได้ และเท่ากับเป็นทรัพย์ที่เป็นทุนสำหรับสมาชิกทั้งหมดของสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ย่อมเป็นเรื่องไม่เสียหายหากโภคทรัพย์ที่มากขึ้นของบุคคล หมายถึงชีวิตที่ดีของชุมชนและสังคมที่เขาอาศัยอยู่ แต่หากโภคทรัพย์นั้นพอกพูนขึ้นด้วยการก่อความเสียหายแก่เพื่อนร่วมสังคม โภคทรัพย์นั้นย่อมเป็นอันตรายและกลับกลายเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข หากโภคทรัพย์ส่วนบุคคลมิได้เป็นโภคทรัพย์ของสังคม และไม่เป็นทางอันนำมาซึ่งความตึงามในสังคม สังคมอาจจะต้องหาวิธีจัดสรร การถือครองโภคทรัพย์กันเสียใหม่ และกระจายโภคทรัพย์ที่มีอยู่ เพื่อให้เกิดความตึงามและความอุดมด้วยโภคทรัพย์อย่างทั่วถึง อันจะเป็นรากฐานต่อการพัฒนา และการบรรลุธรรมส่วนบุคคล แก่สมาชิกทั้งหมดของสังคมต่อไป

กล่าวโดยสรุป ท่าทีของพุทธศาสนาที่มีต่อโภคทรัพย์นั้น ย่อมเหมือนกับท่าทีที่มีต่ออำนาจ ชื่อเสียง และยศศักดิ์ ความข้อนี้นำมาปฏิบัติในพระดำรัสของพระเจ้าอโศกบพนจาริกศิลา โองการที่ ๑๐ ที่ว่า “พระเจ้าปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักของเทพทั้งปวง หาได้ถือว่ายศถาบรรดาศักดิ์ และความรุ่งเรืองทั้งปวง มีความหมายอันใดไม่ หากการแสวงหายศและความรุ่งเรืองนั้น ๆ มิได้เป็นไปเพื่อว่า ราษฎรทั้งปวง จะได้สดับในธรรมประกาศ และสามารถดำรงตนในธรรมปฏิบัติ นั้น ๆ ได้”

ระบบพุทธจริยศาสตร์

เราจะเข้าใจจริยศาสตร์ทางสังคมแบบพุทธได้ชัดเจน หากพิจารณาโดยโยงถึงระบบพุทธจริยศาสตร์ทั้งหมด ดังได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่า พุทธจริยศาสตร์ทั้งหมดนั้นประกอบด้วยอริยมรรคแปดและบุพภาคแห่งอริยมรรค อริยมรรคคงเป็นที่รู้จักกันดีแล้ว แต่บุพภาคแห่งอริยมรรคเล่า คืออะไร ในเรื่องนี้ มีพระพุทธรูปหนึ่งอยู่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยอยู่สองประการอันเป็นเครื่องยังให้เกิดสัมมาทิฐิ ปัจจัยสองประการใดหรือ นั่นคือการชักนำโดยผู้อื่น และการทำในใจโดยแยบคาย”^{๕๗}

เงื่อนไขหรือปัจจัยประการแรก มักปรากฏในนามของการเสวนาสัตบุรุษหรือการมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรตตา) ซึ่งจัดว่าเป็นปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมภายนอก ในขณะที่ปัจจัยประการที่สองเป็นปัจจัยส่วนบุคคลหรือปัจจัยภายใน พระพุทธรูปองค์ทรงนั้นย้ำถึงความสำคัญของปัจจัยหรือบุพภาคแห่งอริยมรรคนี้เสมอ

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิคมรรค ฉันทนั้น”^{๕๘}

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทใด การทำในใจโดยแยบคายก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิคมรรค ฉันทนั้น”^{๕๙}

โดยที่อริยอัษฎางคิคมรรค หรืออริยมรรคมีองค์แปดนี้ ท่านถือเป็นมรรค เราจึงอาจกำหนดเรียกบุพภาคแห่งมรรคนี้ได้ว่า “องค์คุณก่อนมรรค” จากนั้นจึงแยกแยะระบบพุทธจริยศาสตร์ได้ดังนี้

องค์คุณก่อนมรรค

๑. การมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรตตา)
๒. การทำในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ)

มรรค

๑. ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)
๒. ความคิดชอบ (สัมมาสังกัปปะ)
๓. วาจาชอบ (สัมมาวาจา)
๔. ความประพฤติชอบ (สัมมากัมมันตะ)
๕. การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ)
๖. ความพยายามชอบ (สัมมาวายามะ)
๗. ความมีสติชอบ (สัมมาสติ)
๘. ความมีสมาธิชอบ (สัมมาสมาธิ)

ปัญหา

ศีล

สมาธิ

องค์มรรคทั้งแปดนั้น เป็นส่วนซึ่งพัฒนาขึ้นเป็นคุณลักษณะ ส่วนบุคคล โดยบุคคลนั่นเองเป็นผู้กระทำ เพื่อให้บรรลุจุดหมายสูงสุด ในขณะที่องค์คุณก่อนมรรค เป็นเครื่องอาศัย ในการที่บุคคล จะเกี่ยวข้องกับโลกและสิ่งแวดล้อมภายนอก องค์มรรคทั้งแปดย่อม จัดประเภทได้เป็นธรรม ๓ หมวดใหญ่ด้วยกัน คือ ปัญหา ศีล และ สมาธิ หมวดปัญหานั้น หมายเอาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทศณะที่มี พื้นฐานอยู่บนความเข้าใจในธรรมชาติอันไม่เที่ยง ชัดแจ้ง และไม่มี ตัวตนของสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนปัจจัยการของปรากฏการณ์ทั้งมวล ซึ่งมีนัยว่า สิ่งทั้งปวงย่อมขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยของมัน ด้วยความ เข้าใจดังนี้ การกระทำทั้งหลายจะเป็นไปอย่างไร้ที่ท่าทันและหนักแน่น จริงจัง ไม่เป็นไปในทางเชื่อโชคกลาง หรือเลื่อนลอยหาหลักการอันใด

มิได้ ปัญหานี้แหละ ที่เป็นแกนยึดโยงของระบบพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งมีโลกุตตรธรรมเป็นส่วนสำเร็จ หมวดสมาธินั้น ว่าด้วยการ พัฒนาคุณภาพจิต และเป็นตัวการที่จะสรรค์สร้างความจริงจัง เด็ดเดี่ยวและมั่นคงในการดำเนินมรรคาแห่งจริยธรรม หมวดที่สาม คือ หมวดศีลนั้น เป็นหมวดที่เกี่ยวข้องกับกิจในความรับผิดชอบ ของบุคคลที่มีต่อสังคม ในอีกแง่หนึ่ง องค์คุณก่อนมรรคทั้งสอง ประการ ย่อมเป็นปัจจัยเบื้องต้นในการก่อให้เกิดองค์มรรคทั้งแปด และเป็นเครื่องหนุนให้เจริญก้าวหน้าต่อไป แม้ว่าหมวดศีลอันประกอบ ด้วย วาจาชอบ การกระทำชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ จะเป็นส่วน ที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยตรง แต่ก็เป็นส่วนซึ่งแต่ละบุคคลจะต้อง รับผิดชอบต่อในความสัมพันธ์ของตนที่มีต่อสังคม มากกว่าจะเป็นไป ในทางกลับกัน ในทางตรงกันข้าม องค์คุณก่อนมรรคทั้งสอง ประการ กลับเป็นส่วนซึ่งเกี่ยวข้องกับอิทธิพลและผลกระทบที่โลก และสังคมอาจมีต่อบุคคลโดยตรง จุดเน้นย่อมอยู่ที่สิ่งที่บุคคลอาจ แสวงหาได้จากสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ไม่ว่าจะในทางธรรมชาติ หรือในทางสังคม โดยอาศัยการรู้จักสัมพันธ์และเข้าไปยุ่งเกี่ยวอย่าง ชาญฉลาด กล่าวอีกนัยหนึ่ง องค์คุณทั้งสอง ก็คือ การรู้จักเกี่ยว- ข้องและเรียนรู้จากโลกและสังคมรอบข้าง โดยอาศัยสภาพแวดล้อม ที่เหมาะสม และการคิดอย่างถูกต้องทำนอง ระหว่างองค์คุณทั้งสอง ประการนั้น ในที่นี้ จุดเน้นย่อมอยู่ที่อันแรก อันได้แก่ การมีกัล- ยานมิตร ซึ่งจัดเป็นองค์ประกอบด้านสังคม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การมีกัลยาณมิตรนั้น เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งในระดับการบรรลุธรรมส่วนตน และในระดับชีวิตประจำวัน

ของสามัญชน ดังในพระพุทธรูปต่อไปนี้

“ความมีกัลยาณมิตร...เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่ามีกัลยาณมิตร...พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค”

“อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจาก (สิ่งเหล่านั้น)”^{๖๐}

“มิตรบางคนเป็นได้แค่เพื่อนร่วมขวิดเหล่า บางคนก็ตีแต่กล่าว ว่า เพื่อนรัก เพื่อนรัก (เมื่ออยู่ต่อหน้า) ส่วนผู้ที่ได้พิสูจน์ตนแล้ว ว่าเป็นเพื่อนในยามยาก ผู้นั้นแล จึงควรเรียกได้ว่ามิตรแท้”^{๖๑}

“ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต บูชาผู้ควรบูชา นั้นแล คือมงคลอันอุดม ทั้งการอาศัยอยู่ในถิ่นฐานอันเหมาะสมเกื้อกูล...นั้นแล คือมงคลอันอุดม”^{๖๒}

ดังนั้น การมีกัลยาณมิตร จึงหาได้เป็นเพียงบุพภาคของชีวิตที่ดีในพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมแต่อย่างเดียวไม่ หากเป็นบุพภาคของระบบพุทธจริยศาสตร์ทั้งหมดเลยทีเดียว

ความคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับการแสวงและใช้จ่ายโภคทรัพย์ ย่อมจัดอยู่ในขั้นศีล กระนั้นก็ดี สมาธิและปัญญาย่อมมีบทบาทในประเด็นนี้ด้วย

การฝึกฝน (สิกขา) เพื่อให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปในศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหลักปฏิบัติที่กำหนดไว้เป็นพิเศษสำหรับพระสงฆ์ การฝึกฝนนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ ไตรสิกขา ซึ่งได้แก่ อธิศีล-

สิกขา (การฝึกฝนในศีลอันยิ่ง) อธิจิตตสิกขา (การฝึกฝนในจิตอันยิ่ง) และ อธิปัญญาสิกขา (การฝึกฝนในปัญญาอันยิ่ง)^{๖๓}

แต่สำหรับคฤหัสถ์ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ซึ่งได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา เป็นหลักปฏิบัติที่สอนกันในประเทศฝ่ายเถรวาท เช่น เมืองไทยอย่างแพร่หลายมากกว่าไตรสิกขา โดยถือเป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีทำบุญสำหรับคนทั่วไป นอกจากนี้ ในพระบาลี ยังมีการกล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุทั้งสามนี้ในอีกแบบหนึ่ง ประกอบด้วย ทาน สัจจญมะ (การรู้จักควบคุมตนเมื่อสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งตรงกับศีล) และ ทมะ (การฝึกฝนปรับปรุงตน ซึ่งตรงกับภาวนา) ธรรมสามอย่างนี้เรียกชื่อรวมกันว่า เป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ (บุญกิริยาวัตถุ) หรือเป็นการฝึกฝนในสิ่งที่ดีงาม (บุญญสิกขา)^{๖๔} อาจกล่าวได้ว่า ธรรมชุดนี้เป็นไตรสิกขาสำหรับคฤหัสถ์ เพราะเป็นเพียงการจัดปรับไตรสิกขาเสียใหม่ให้เหมาะแก่คฤหัสถ์

ความแตกต่างระหว่างไตรสิกขาสำหรับพระสงฆ์และสำหรับคฤหัสถ์นั้นขึ้นอยู่กับจุดเน้นหรือแง่มุมที่ตอกย้ำ ในไตรสิกขาของพระสงฆ์ จุดเน้นอยู่ที่การบรรลुरुธรรมสวนตน ในขณะที่สำหรับคฤหัสถ์ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคมจะสำคัญกว่า ทั้งนี้เพราะคฤหัสถ์ย่อมต้องใส่ใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี และต้องการทำการเพื่อประโยชน์แก่สังคมในลักษณะที่เป็นการกระทำโดยตรง หรือเป็นรูปธรรมมากกว่า ด้วยเหตุนี้ การบำเพ็ญศีล ซึ่งเป็นความรับผิดชอบทางสังคมประการเดียวของสงฆ์ จึงแยกเป็นทานและศีลสำหรับคฤหัสถ์ เพื่อให้ชัดเจนและก่อผลต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรมในทางตรงกันข้าม ส่วนที่เป็นการฝึกฝนด้านในเฉพาะตัว คือ สมาธิ

และปัญญา ท่านจัดรวมกันไว้เป็นข้อเดียวสำหรับคฤหัสถ์ คือ จัดเป็นภาวนา จะเห็นได้ว่า ภาวนาในส่วนของคฤหัสถ์ ซึ่งเน้นย้ำที่การปลูกฝังเมตตา พร้อมทั้งทานและศีลนั้น มีความมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้โลกนี้เป็นสุขสงบปราศจากความเดือดร้อนระส่ำระสาย^{๖๔} ยิ่งไปกว่านั้น ในเมื่อไตรสิกขาสำหรับพระสงฆ์นั้นมิได้รวมทานหรือการให้เอาไว้ด้วย จึงเป็นการไม่เหมาะสมที่ภิกษุจะสังสมโภคทรัพย์ แต่สำหรับคฤหัสถ์การแสวงหาสังสมโภคทรัพย์ด้วยความอดสหาหะย่อมเป็นสิ่งเหมาะสมและได้รับการสรรเสริญ เมื่อรู้จักแบ่งปันให้แก่ผู้อื่นด้วยใจเมตตา

บัญญัติที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ ธรรม-วินัย ซึ่งหมายถึงตัวคำสอน และระเบียบในการประพฤติปฏิบัติ ระบบพุทธจริยศาสตร์ทั้งหมดย่อมประมวลลงได้ในบัญญัตินี้ ซึ่งก็หมายความว่า พุทธ-ธรรม ย่อมประกอบด้วย ธรรมและวินัย ธรรมนั้น เป็นส่วนของคุณคิด อุดมคติ และหลักการ ส่วนวินัยนั้นครอบคลุมส่วนที่เป็นกฎ เกณฑ์ และองค์การทางสังคม หากพิจารณาในแง่จริยศาสตร์ สังคม วินัยย่อมเป็นส่วนสำคัญยิ่ง เพราะเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยชีวิตทางสังคมโดยเฉพาะ และเป็นการแปรความคิด อุดมคติ และหลักการให้เป็นการปฏิบัติ ธรรมนั้นเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อกระบวนการพัฒนาการส่วนบุคคล ในทางตรงกันข้าม วินัยนั้น เป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อความดีงามของสังคม วินัยย่อมต่อเนื่องกับธรรม และความดีงามของสังคมย่อมเข้ากันได้กับการบรรลุนิยมส่วนบุคคลในแง่ที่ว่า วินัยจะต้องมีธรรมเป็นพื้นฐาน และสิ่งที่เป็นความดีงามของสังคม ย่อมเอื้อต่อพัฒนา-

การและการบรรลุนิยมส่วนบุคคลด้วยเสมอ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า วินัยของสงฆ์นั้นเป็นส่วนเติมเต็มที่เป็นอิสระจากสังคมนั้น ย่อมตายตัวและค่อนข้างปิด ในขณะที่วินัยสำหรับสังคมคฤหัสถ์ที่กว้างกว่า ยังเปิดทางให้ปรับประยุกต์ได้ตามกาลและเทศะ วินัยสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น แต่วินัยสำหรับสังคมโดยรอบนั้น เป็นส่วนที่ชนผู้สามารถและชอบธรรมดั่งเช่น พระจักรพรรดิจะเป็นผู้กำหนดจัดแจง โดยอาศัยแนวคิดและหลักการกว้าง ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงปูทางไว้ให้ โดยหลักการ หรือโดยอุดมคติแล้ว วินัยคฤหัสถ์ควรก่อให้เกิดระบบองค์การทางสังคม ซึ่งบำรุงรักษา หมักกลยาณมิตรโดยให้ประชาชนอยู่ร่วมกัน และอาศัยประโยชน์จากกันเยี่ยงมิตรที่ดีพึงกระทำต่อกัน หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ให้สังคมนั้น ๆ มีกลยาณมิตรอยู่ ทั้งสร้างสภาพแวดล้อมเอื้อต่อพัฒนาการ และการบรรลุนิยมส่วนบุคคลด้วย

บัญญัติและความคิดอื่นที่สำคัญในพุทธจริยศาสตร์ อันเห็นควรที่จะเอ่ยถึงไว้ในที่นี้ มีดังต่อไปนี้

๑. ถ้าจะให้ระบบจริยศาสตร์ยึดหยุ่นได้ ก็ต้องมีมาตรฐานหรือเกณฑ์กว้าง ๆ เป็นหลักไว้ด้วย ในทางพุทธ มาตรฐานดังกล่าวประกอบด้วย

ก. มาตรฐานด้านมรรควิธี โดยอาศัยแก่นคำสอนของพระพุทธเจ้า อันได้แก่

- ๑) ไม่กระทำชั่วทั้งปวง
- ๒) กระทำความดีทั้งหลาย
- ๓) ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์

แน่ละ ยังมีมาตรฐานอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก แต่เนื่องด้วยเนื้อที่จำกัด จึงต้องละไว้

ข. มาตรฐานทางด้านเป้าหมาย โดยอาศัยบัญญัติ ๒ หมวดที่ว่าด้วยประโยชน์ ๓ อันบุคคลพึงบรรลุให้ได้มากที่สุด ตามแต่สภาพการณ์ของชีวิตตน หมวดแรกประกอบด้วย เป้าหมายในระนาบตั้งดังนี้

๑) ประโยชน์อันพึงได้ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ที่ตาเห็น (ทฤษฎีธัมมิกัตถะ) ตัวอย่างเช่น โภคทรัพย์ สุขภาพ เกียรติ ฐานะ ชื่อเสียง กัลยาณมิตร และชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข

๒) ประโยชน์อันพึงได้ในภายภาคหน้า หรือประโยชน์ทางจิตใจ (สัมปรายิกัตถะ) ข้อนี้หมายถึงความสุข และสงบทางใจ ความมีชีวิตที่ไม่มีใครตำหนิได้ และความมั่นใจตนต่อชีวิตโลกหน้า

๓) ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์อันมีในที่สุด (ปรมาตถะ) ซึ่งหมายถึงนิพพาน อันสงบ เป็นสุข และเป็นอิสระเยี่ยงยอด^{๖๖}

หมวดที่สองประกอบด้วยเป้าหมายระนาบนอนดังนี้

๑) ประโยชน์ส่วนตน (อัตตัตถะ)

๒) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ)

๓) ประโยชน์ที่เป็นทั้งของตนและของผู้อื่น (อุภยัตถะ)^{๖๗}

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างกุศลธรรมที่ได้รับการบ่มเพาะภายในใจกับการแสดงออกภายนอก ก็เป็นสิ่งสำคัญยิ่งเช่นกัน หากไม่รู้ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ย่อมทำให้สับสนและปฏิบัติผิดพลาดได้ ในประเด็นนี้ ตัวอย่างก็คือ ธรรม ๒ หมวด ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธจริยศาสตร์ทางสังคัมเลยทีเดียว หมวดแรกได้แก่ ธรรมประจำใจ

อันประเสริฐ (พรหมวิหาร) อันได้แก่

๑) เมตตา ความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีสุข

๒) กรุณา ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

๓) มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นเป็นสุข

๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่ถูกสิ่งแวดล้อมรัตรึง^{๖๘}

หมวดที่สอง เรียกว่า ธรรมเป็นเครื่องประสานให้เกิดความปรองดองในสังคัม หรือหลัก ๔ ประการแห่งสามัคคีธรรม (สังคหัตถุ) อันประกอบด้วย

๑) ทาน การให้ การแบ่งปัน การสงเคราะห์ด้วยทรัพย์

๒) ปิยวาจา การกล่าววาจาไพเราะอันวยประโยชน์

๓) อัตถจริยา การช่วยเหลือรับใช้

๔) สมานัตตตา การมีตนเสมอ ไม่ลำเอียง และร่วมทุกข์ร่วมสุข^{๖๙}

ข้อแตกต่างระหว่างธรรม ๒ หมวดนี้ก็คือ หมวดแรกนั้นเป็นคุณภาพทางใจ อันเป็นส่วนหนึ่งของการบรรลุธรรมส่วนบุคคล และจัดอยู่ในหมวดสมาธิ หรืออธิจิตตสิกขา (การฝึกและพัฒนาคุณภาพจิต)^{๗๐} ธรรมทั้ง ๔ ประการนั้น ล้วนเป็นลักษณะ หรือคุณภาพทางใจ ซึ่งไม่ใช่การแสดงออกภายนอกต่อสังคัม เราสามารถกระทำการโดยมีเมตตาเป็นเจ้าเรือนได้ แต่หากมีการกระทำที่เรียกว่า เมตตาไม่ ในทางตรงกันข้าม ธรรมหมวดที่สองนั้นเป็นธรรมแห่งการกระทำ ที่ท่านประสงคิให้ใช้ในการแสดงออกภายนอกต่อสังคัม และจัดอยู่ในหมวดศีล ความสัมพันธ์และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน

ระหว่างธรรม ๒ หมวดนี้ อยู่ที่ว่า หากจะให้การกระทำทางสังคมนั้นเป็นไปอย่างจริงใจ เทียงแท้ สะอาด หนักแน่น และคงทนต่อการพิสูจน์แล้ว จะต้องกระทำการนั้น ๆ โดยอาศัยคุณภาพทางใจทั้ง ๔ ประการ ในหมวดแรกเป็นพื้นฐาน เมตตา กรุณา และมุทิตานั้น ย่อมนำไปสู่ ทาน ปิยวาจา และอัตถจริยา ตามเงื่อนไขและโอกาสต่าง ๆ ในขณะที่อุเบกขาย่อมเป็นหัวใจของสมานัตตาเลยก็เดี๋ยวน

๓. แก่นของพุทธจริยศาสตร์ย่อมหมายถึง อัปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาทด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นปัจฉิมโอวาทไว้ว่า “สังฆารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวง (เพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น) ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๗๑} อัปมาทธรรมนี้ยังถือเป็นบาทฐานหรือที่ประชุมของกุศลธรรมทั้งหมดด้วย^{๗๒} โดยธรรมนิยมแล้วความไม่ประมาทมักได้รับคำนิยามว่า เป็นอาการไม่วางจากสติ^{๗๓} อันที่จริง ความไม่ประมาทนี้ เป็นทั้งสติ และวิริยะคือความหมั่นความเพียร ประกอบเข้าด้วยกันทีเดียว ความหมายของธรรมข้อนี้อยู่ที่การไม่ปล่อย-ปละละเลย ทำในสิ่งที่ควรทำ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น ระมัดระวังไม่ปล่อยตนให้ตกไปสู่เหตุแห่งความเสื่อม หายนะภัย หรือความชั่วร้ายใด ๆ กับทั้งระวังระไวไม่ให้เสียโอกาสในการทำดี หรือดำเนินการตามเป้าหมาย เมื่อพระพุทธรเจ้าตรัสเทศนาแก่พระเจ้าโกศล ทรงสอนให้พระเจ้าโกศลบำเพ็ญความไม่ประมาทเป็นส่วนควบไปกับการคบถนอมมิตร เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุขร่มเย็น^{๗๔} ธรรมข้อนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นความรับผิดชอบต่อสิ่งดีงามทั้งหลาย อันเป็นข้อซึ่งควรจะได้รับ การเน้นย้ำให้มากขึ้น อธิบายให้รัดกุมขึ้น และ

ส่งเสริมกันให้มากด้วย ในระบบพุทธจริยศาสตร์ทางสังคม

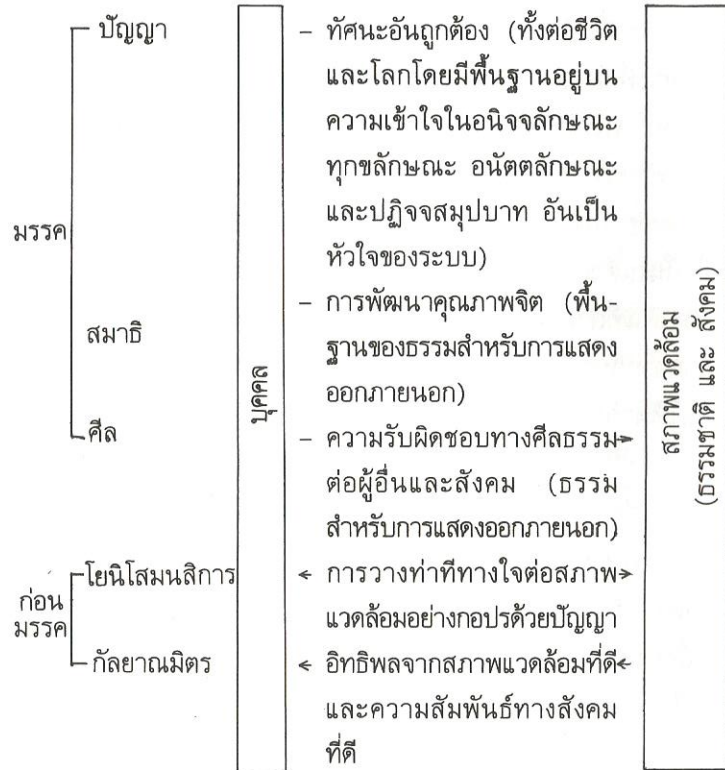
๔. ปัญหาเรื่องแรงจูงใจก็เป็นเรื่องสำคัญในทางพุทธ ไม่ว่าจะเป็นส่วนบุคคลหรือทางสังคม กล่าวอย่างรวบรัดก็คือ ความปรารถนา (ฉันทะ) นั้นมีอยู่ ๒ แบบ แบบหนึ่งเป็นไปโดยธรรม อีกแบบหนึ่งเป็นไปโดยอธรรม แบบแรกท่านจัดให้เป็นความปรารถนาในทางที่ดีงาม หรือความปรารถนาที่จะทำดี (กุศลฉันทะ ธรรม-ฉันทะ หรือกุศลธรรมฉันทะ)^{๗๕} แบบหลังรู้จักกันดีในนามของตัณหาหรืออกุศลฉันทะ ซึ่งนิยามได้ว่าเป็นความต้องการสนองความอยากได้ อยากมี อยากเป็นต่าง ๆ เป็นการพะนอความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน พุทธจริยศาสตร์ย่อมส่งเสริมกุศลฉันทะแน่นอน^{๗๖} ประเด็นที่สำคัญนั้นอยู่ที่ว่า จะต้องแยกความปรารถนาทั้งสองแบบออกจากกันให้ชัด ส่วนที่เป็นธรรมพึงศึกษากันให้มากและสนับสนุนกันให้มาก

สรุป

พุทธธรรมมองชีวิต โลก และสังคม ว่าเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ฉันทะใด พุทธจริยศาสตร์ โดยเฉพาะในระดับสังคม ย่อมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ฉันทะนั้น อันที่จริง เพื่อให้เข้ากับลักษณะอันไม่หยุดนิ่งตายตัวของพุทธจริยศาสตร์ อาตมภาพอยากจะเปลี่ยนหัวข้อธรรมบรรยายด้วยซ้ำ โดยเปลี่ยนจาก “รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมในสังคมไทยร่วมสมัย” มาเป็น “รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย” หรือไม่ก็เรียกง่าย ๆ ว่า “รากฐานแห่งพุทธจริยศาสตร์ทางสังคม”

รากฐานแห่งพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมนี้ อาจอธิบายเป็น ตารางรูปได้ดังนี้

ธรรม	วินัย
- เน้นมนุษย์ จิต และบุคคล	- เน้นสภาพแวดล้อม วัตถุประสงค์ สังคมและระบบภายนอก
- เชื่อมโยงสู่โลกุตตรวิสัย	- มุ่งไปที่โลกีย์วิสัย
- เกี่ยวพันกับการบรรลุดรรมสวนตน	- เกี่ยวพันกับระเบียบทางสังคม

เพื่อที่จะให้ภาพของพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมชัดเจนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ควรเห็นย่อประเด็น ๓ ประการต่อไปนี้

๑. ระบบพุทธจริยศาสตร์ประกอบด้วย มรรค และองค์คุณ ก่อนมรรค ทั้งนี้ในฝ่ายหลังนี้เอง โดยเฉพาะในองค์คุณอย่างที่สอง อันเกี่ยวกับอิทธิพลภายนอกที่ดี หรือการมีกัลยาณมิตร ที่เราจะพบความคิดหลัก ๆ ว่าด้วยพุทธจริยศาสตร์ทางสังคม บัญญัติว่าด้วย กัลยาณมิตรตตตา (การคบมิตรที่ดี) ควรได้รับการศึกษาให้มากกว่านี้ กับควรย้ำไว้ในขณะเดียวกันด้วยว่า หมวดศีลในมรรคก็จัดเป็นส่วนหนึ่งของพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมด้วย

๒. คุณภาพทางใจ กับ ธรรมสำหรับการแสดงออกภายนอก นั้น เกี่ยวพันกันอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่ว่าอย่างไร้ย่อเป็นแหล่งที่มา หรือพื้นฐานของอย่างหลัง กล่าวโดยศัพท์ทางพุทธ ธรรมทั้งสองหมวดล้วนประมวลลงในไตรสิกขาหรือองค์มรรคทั้งสามหมวด อย่างแรกย่อมอยู่ในหมวดอริจิตหรือสมาธิ คือ การรู้จักบังคับปรับปรุงจิตใจ และอย่างหลังย่อมอยู่ในหมวดอริศีล คือการรู้จักประพฤติปฏิบัติให้ถูกทำนองนั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้น อริจิต

ย่อมโยงถึงอธิปไตย ซึ่งเป็นยอดคำสอน หรือหัวใจของพุทธจริยศาสตร์ ถึงตรงนี้ เราย่อมเห็นได้เช่นกันว่า จริยศาสตร์ทางสังคม กับจริยศาสตร์ทางใจนั้น สัมพันธ์กันอย่างไร

๓. ธรรมในฐานะกฎธรรมชาติ และวินัยในฐานะกฎที่มนุษย์บัญญัติขึ้น ต่างเป็นส่วนประกอบของพุทธจริยศาสตร์ ในส่วนธรรม บุคคลย่อมมีความรับผิดชอบทางจริยธรรมต่อตนเองฉันใด ในทางวินัย ชุมชนหรือสังคมย่อมมีส่วนสนับสนุน หรือขัดขวาง การกระทำของบุคคล ฉันนั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น ก็เพื่อให้ผู้คนสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และพึ่งพาอาศัยกันอย่างถูกต้อง ส่วนธรรมนั้นทรงบัญญัติอธิบายไว้เพื่อให้มนุษย์ได้บรรลุอิสรภาพ และเสรีภาพภายในใจ ในท่ามกลางโลกที่ทุกคนต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันนี้

จริยศาสตร์ในทางพุทธชี้ให้เห็นว่า การบรรลุธรรมส่วนบุคคล และความดีงามทางสังคมนั้น พึ่งพาอาศัยกันอย่างแยกจากกันไม่ได้ แม้แต่พระสงฆ์ซึ่งอุทิศตนให้แก่การบรรลุธรรมยิ่งกว่าผู้อื่น ก็ต้องอาศัยคฤหัสถ์ ทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ในการดำรงชีพ ความซื่อสัตย์จะเป็นไปได้ ก็ต่อเมื่อสังคมสงบสุขร่มเย็น และทำนองเดียวกัน ที่สังคมจะร่มเย็นได้ พระสงฆ์ก็ต้องมีส่วนช่วยบำรุงรักษา เมื่อว่าถึงจริยศาสตร์ระดับที่ลุ่มลึกลงไป จะมีก็เพียงพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเท่านั้น ที่สามารถตรัสรู้โดยชอบได้ด้วยตนเอง บุคคลอื่นย่อมต้องอาศัยการชักนำ กระตุ้นเร้า และสั่งสอนโดยกัลยาณมิตร หรือไม่ก็โดยสมาคมกับกัลยาณชน ด้วยเหตุนี้ สามัญชนทุกคน ย่อมต้องรักษาความสัมพันธ์กับผู้อื่นให้ดี คือมีส่วนรับผิดชอบในการ

บำรุงรักษาสังคม ให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการแสวงหากัลยาณมิตร ในขณะเดียวกัน ยิ่งบุคคลเข้าใกล้ปรมาตธรรมได้เพียงใด เขาก็ย่อมเข้าใจได้มากขึ้นว่าอะไรเหมาะสมแก่อกุลแก่สังคม โดยนัยนี้ เขาย่อมทำประโยชน์แก่สังคมได้ดียิ่งขึ้น

ในทางพุทธ โภคทรัพย์เป็นเพียงมรรควิธี หาใช่จุดมุ่งหมายไม่ ปัญหาอันไม่ได้อยู่ที่ว่ามีหรือยากจน หากอยู่ที่ว่าจะเกี่ยวข้องกับโภคทรัพย์อย่างไร และโภคทรัพย์เป็นสิ่งจำเป็นในกรณีใด แควใด กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในทางพุทธ การมีโภคทรัพย์ย่อมจบลงที่ความเป็นอิสระจากโภคทรัพย์ ในกรณีที่โภคทรัพย์เป็นสิ่งจำเป็นในฐานะเป็นปัจจัยพื้นฐาน ก็ควรใช้มันให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อม ที่เอื้อต่อการพัฒนาธรรมส่วนบุคคลของสมาชิกทุกคนในสังคม หากปฏิบัติต่อโภคทรัพย์ดังนี้ได้ ก็ไม่ต้องสนใจดอก ว่าโภคทรัพย์นั้นเป็นของใคร ไม่ว่าเจ้าของจะเป็นบุคคล ชุมชน หรือสังคมก็ตาม โภคทรัพย์จะเป็นของส่วนบุคคลได้ ก็ต่อเมื่อผู้คุมด้วยโภคทรัพย์ ดำรงตนในฐานะผู้จัดหาปัจจัยพื้นฐานให้แก่สังคม คือ เป็นเนื้อหาที่โภคทรัพย์จะออกมาเพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่เพื่อนร่วมสังคม หากโภคทรัพย์มิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้แล้ว โภคทรัพย์ย่อมไร้คุณ คนมีงาก็ไร้ค่า การสั่งสมโภคทรัพย์ย่อมกลายเป็นอธรรม ยิ่งไปกว่านั้น การจัดแจงแต่งหาโภคทรัพย์ ก็พึงกระทำกันด้วยการรู้เท่าทันผลดี ผลเสีย อย่างตระหนักในขีดจำกัดของประโยชน์ของโภคทรัพย์ โดยสามารถมีใจเป็นอิสระจากมันด้วย ในกรณีของสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้มุ่งในนิพพาน เพื่อประโยชน์ของชนทั้งปวง โดยอาศัยปัจจัยพื้นฐานจากคฤหัสถ์ ควรให้ชีวิตเป็นไปโดยอิสระจาก

โภคทรัพย์ทั้งปวง นี้ย่อมหมายความว่า การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น ต้องอาศัยโภคทรัพย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แต่ถึงขั้นหนึ่งแล้ว โภคทรัพย์ก็หาได้จำเป็นดังในระดับพื้นฐานไม่ ตรงจุดนี้เราคงจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างการบรรลุธรรมส่วนบุคคลกับความตึงามส่วนสังคมได้อีกเช่นกัน นั่นก็คือ เมื่อรู้จักใช้ โภคทรัพย์อย่างไม่ติดยึด โดยให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น โภคทรัพย์นั้นย่อมก่อให้เกิดความตึงามในสังคม และย่อมเกื้อกูลต่อการบรรลุธรรมส่วนบุคคล อันจะเป็นเหตุให้ความตึงามในสังคม ออกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป

เชิงอรรถท้ายบท

๑. คู่มือสองประการนี้ ตลอดทั้งเรื่องคฤหัสถ์หรือผู้เสวยกามสุข ๑๐ จำพวก และผู้บำเพ็ญตบะ ๓ จำพวก ใน ราลียสูตร, ส.สพ. ๑๘/๖๒๙/๔๐๖
๒. ตัวอย่างเช่น อง.จตุกก. ๒๑/๑๒๙/๑๗๘; ที.ปา. ๑๑/๑๐๖/๑๓๗
๓. คือการประชุมสวดพระปาฏิโมกข์ทุก ๆ บัณฑิต ซึ่งมีบัญญัติเป็นกฎไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้เธอ ประชุมกัน ทุก ๆ ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ และทุก ๆ ๘ คำของระยะกึ่งเดือน...เรานุญาตให้เธอ ประชุมกัน...เพื่อกล่าวธรรม...เพื่อสวดปาฏิโมกข์” (วินย. ๔/๑๔๘/๒๐๓)
๔. คูณณพิเศษใน วิสุทฺธิ. ๓/๓๖๘
๕. ตัวอย่างเช่น อง.ฉก. ๒๒/๓๐๓/๓๖๙
๖. ตัวอย่างเช่น อง.ทสก. ๒๔/๓๖/๗๘
๗. อง.ปญจก. ๒๒/๑๒๙/๑๖๕
๘. อง.จตุกก. ๒๑/๒๑/๒๗
๙. วินย. ๔/๘๕/๑๐๓
๑๐. ดูรายละเอียดใน ที.ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗; อง.ฉก. ๒๒/๒๘๒/๓๒๒
๑๑. ที.ม. ๑๐/๗๐/๙๐; อง.สตุตฺก. ๒๓/๒๐/๑๘
๑๒. ตัวอย่างเช่น วินย. ๔/๘๗/๑๐๖
๑๓. อง.ทสก. ๒๔/๔๘/๙๒
๑๔. ตัวอย่างเช่น ส.นิ. ๑๖/๖๗๙/๓๑๔
๑๕. ชุ.อิติ. ๒๕/๒๘๗/๓๑๔

๑๖. วินย. ๑/๓๒/๓๙
 ๑๗. ที.ปา. ๑๑/๒๐๔/๒๐๕
 ๑๘. ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๒๐๗
 ๑๙. ตัวอย่างเช่น สีม. ๑๙/๕-๑๓๙/๒-๓๘; อัง.เอ. ๒๐/๗๒-๑๒๘/
 ๑๖-๒๕; ขุ.อิติ. ๒๕/๑๙๕/๒๓๗ (ความขื่อนี้จะพูดถึงโดยละเอียด
 ภายหลัง)
 ๒๐. อัง.ปณจก. ๒๒/๕๔/๗๕; เทียบ อัง.ปณจก. ๒๒/๗๘/๑๑๗
 ๒๑. นาทกรณธรรม (ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๘๑; ๔๖๖/๓๓๔; อัง.ทสก.
 ๒๔/๑๗/๒๕)
 ๒๒. สีม. ๑๙/๗๕๙ - ๗๖๑/๒๒๕
 ๒๓. ตามที่มีมาใน อรรถกถาธรรมบท ผู้คนเป็นจำนวนหลายร้อยตำรงชีพ
 อยู่ด้วยอาหารที่เหลือจากพระในพระเชตวันวิหาร อันเป็นที่ซึ่งพระ-
 พุทธเจ้าทรงประทับอยู่เนื่อง ๆ
 ๒๔. ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๐/๘๖
 ๒๕. ที.อ. ๓/๔๕
 ๒๖. ที.ปา. ๑๑/๓๕/๖๕
 ๒๗. สีม.๑๕/๓๕๑/๑๑๐; ความคิดบางประการเกี่ยวกับธรรมหมวดนี้ ดู
 ได้จาก ฎกัณฑ์ตสุตร (ที.สี. ๙/๒๐๖/๑๗๑) ทั้งยังมีอธิบายไว้ใน
 อรรถกถาบางแห่งด้วย (สี.อ. ๑/๑๖๙; สุตต.อ. ๒/๑๕๓)
 ๒๘. ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๔๔/๕๓๒; ชา.อ. ๗/๓๔๘
 ๒๙. ที.ปา. ๑๑/๓๙/๗๐
 ๓๐. ที.ปา. ๑๑/๖๒/๑๐๐
 ๓๑. อัง.อญจก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๙
 ๓๒. ที.ปา. ๑๑/๔๐๐/๒๙๓; อัง.จตุกก. ๒๑/๓๑/๔๑

๓๓. สีม. ๑๕/๘๔๕/๓๑๖; ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑
 ๓๔. อัง.จตุกก. ๒๑/๖๒/๙๐
 ๓๕. อัง.อญจก. ๒๓/๑๔๔/๒๙๒
 ๓๖. ที.ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗; ๒๖๗/๒๔๔; อัง.จตุกก. ๒๑/๓๒/๔๒; ๒๕๖/
 ๓๓๕; อัง.อญจก. ๒๓/๑๑๔/๒๒๒; ๒๐๙/๓๗๗
 ๓๗. อัง.นกก. ๒๒/๓๑๖/๓๙๓-๓๙๕
 ๓๘. อัง.เอ. ๒๐/๑๔๗/๓๑
 ๓๙. อัง.ปณจก. ๒๒/๘๘/๑๓๐
 ๔๐. ที.ปา. ๑๑/๒๓๗/๒๓๖; อัง.จตุกก. ๒๑/๒๘/๓๕
 ๔๑. ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๘๑; ๔๖๖/๓๓๔; อัง.ทสก. ๒๔/๑๗/๒๖
 ๔๒. เช่น อัง.จตุกก. ๒๑/๑๙๘/๒๘๔
 ๔๓. อัง.จตุกก. ๒๑/๒๕/๓๓
 ๔๔. อัง.จตุกก. ๒๑/๔๓/๕๙; ๘๔/๑๐๙
 ๔๕. สีม. ๑๖/๕๕๗-๙/๒๗๒-๓
 ๔๖. ขุ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๔
 ๔๗. ขุ.ธ. ๒๕/๓๔/๖๓
 ๔๘. ตัวอย่างเช่น อัง.จตุกก. ๒๑/๑๙๗/๒๗๖; กับดู จุฬกัมมวิภังคสูตร
 ใน ม.อ. ๑๔/๕๗๙/๓๗๖
 ๔๙. อัง.อญจก. ๒๓/๑๔๔/๒๙๐
 ๕๐. อัง.จตุกก. ๒๑/๖๒/๙๐
 ๕๑. อัง.จตุกก. ๒๑/๖๑/๘๘; เทียบ อัง.ปณจก. ๒๒/๔๑/๔๘
 ๕๒. ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๔/๒๔๓
 ๕๓. สีม. ๑๕/๓๘๗-๙/๑๓๐-๒
 ๕๔. ขุ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๘

๕๕. นามจริงของเศรษฐกิจผู้นี้คือ *สุกัตตะ* สมญาที่ได้นั้นหมายความว่า 'ผู้แจกจ่ายอาหารแก่ผู้ยากไร้' อันเนื่องมาแต่ทานสงเคราะห์ของท่านนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจตระหนักลับใจมาเป็นเศรษฐกิจบุญอยู่มาก ใน *อรรถกถาธรรมบท* และ *ชาดก*
๕๖. ส.สพ.๑๘/๖๓๑/๔๐๘; อง.ทสก.๒๔/๙๑/๑๘๘ (ความแตกต่างระหว่างโลกียะกับโลกุตระนี้ ผู้เขียนจำแนกโดยอาศัยพุทธพจน์ว่า ด้วยอริยสาวกเป็นเกณฑ์ตัดสิน)
๕๗. อง.ทก. ๒๐/๓๗๑/๑๑๐; เทียบ ม.ม. ๑๒/๔๙๗/๕๓๙
๕๘. ส.ม. ๑๙/๑๒๙/๓๖; ๑๓๘/๓๗
๕๙. ส.ม. ๑๙/๑๓๖/๓๗; ๑๔๕/๓๘
๖๐. ส.ม. ๑๙/๗/๓
๖๑. ที.ปา. ๑๑/๑๘๕/๑๘๘
๖๒. ขุ.ขุ. ๒๕/๖/๓; ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๘/๓๗๖; พระพุทโธวาทและพระพุทพจน์ ที่เน้นย้ำความสำคัญของการสมาคมและสภาพแวดล้อมนี้อาจหาพบได้ทั่วไปในพระบาลี เรื่องราวต่างๆ ที่เป็นอุทาหรณ์ของความซื่อ ก็มิได้อยู่ทั่วไปในชาดก
๖๓. เช่นอง.ติก.๒๐/๕๒๖/๒๙๗
๖๔. ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๐/๒๔๑; ๒๓๘/๒๗๐
๖๕. ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๐/๒๔๑; ๒๓๘/๒๗๐
๖๖. ขุ.จ. ๓๐/๖๗๓/๓๓๓; ๗๕๕/๓๘๙; ในพระบาลีรุ่นเก่า มักเอ่ยถึงประโยชน์สองประการแรกเป็นสำคัญ โดยรวมเอาประการที่สามไว้ในประการที่สอง ดูตัวอย่างเช่น ส.ส. ๑๕/๓๖๗/๑๒๐; ๓๗๙/๑๒๖; อง.ปญจก. ๒๒/๔๓/๕๓; ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๑/๒๔๒; และ *พรหมายูสูตร* ใน ม.ม. ๑๓/๕๙๖/๕๔๓

๖๗. ขุ.จ. ๓๐/๖๗๓/๓๓๓; ๗๕๕/๓๘๙; อง.ติก. ๒๐/๔๙๔/๒๐๑; ๕๑๑/๒๗๙; อง.ปญจก. ๒๒/๕๑/๗๒; อง.อฎุจก. ๒๓/๖๙/๑๓๗
๖๘. ที.ม. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕; ที.ปา. ๑๑/๒๒๐/๒๓๒; ๙๗
๖๙. ที.ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗; ๒๖๗/๒๔๔; อง.จตุก. ๒๑/๓๒/๔๒; ๒๕๖/๓๓๕; อง.อฎุจก. ๒๓/๑๑๔/๒๒๒; ๒๐๙/๓๗๗
๗๐. ใน *วิสุทธิมรรค* ส่วนที่ว่าด้วยพรหมวิหารสี่นี้มีอยู่ถึง ๔๓ หน้า (ภาค ๒ หน้า ๘๙-๑๓๑) แต่ห้ามมิโปรดณาจารย์ท่านใดแสดงเรื่อง *สังคหวัตถุธรรม* ที่เป็นคู่กันไว้ไม่
๗๑. ที.ม. ๑๐/๑๐๗/๑๔๑
๗๒. ส.ม. ๑๙/๒๖๒/๖๖
๗๓. ตัวอย่างเช่น ที.อ. ๑/๑๓๖
๗๔. ส.ส. ๑๕/๓๗๘-๓๘๐/๑๒๕-๖
๗๕. อง.นกก. ๒๒/๓๖๗/๔๙๑
๗๖. ตัวอย่างเช่น *อิทธิบาทสี่*, ที.ปา. ๑๑/๒๓๑/๒๓๓

